

числе и отраслевых) теорий, формирующихся при более высоком уровне взаимодействия социологов с представителями других научных дисциплин. Определены основные исследовательские направления социологии профессионализма, к которым отнесены «профессионализм и его основные характеристики», «социальные причины и последствия профессионального маргинализма», «механизмы формирования личности профессионала», «социальные условия и факторы достижения вершин профессионального и социального развития», «пути предотвращения профессиональных деформаций личности» и др.

Ключевые слова: профессионализм, социология профессионализма, проблемное поле социологии профессионализма

THE PROBLEM AREA OF SOCIOLOGY OF THE PROFESSIONALISM AS A NEW BRANCH SOCIOLOGICAL DIRECTION

Pogribna V. L.

In the article the appropriateness of creation and scientific development of its new branch — sociology of the professionalism and sociological paradigms being theoretical basis of the latter are given on the grounds of the analysis of current state of development of the sociology. The author has outlined the problem area of this branch of sociology, has formed such problems as “professionalism and its characteristics», “results and consequences of the professional marginalization», “rezones and consequences of the professional deformation» est.

Key words: professionalism, sociology of the professionalism, the problem area of sociology of the professionalism

УДК 316: 347

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Здійснено соціологічний аналіз проблем судової діяльності, таких основних напрямів: судовий процес як соціальна взаємодія, соціологічне тлумачення закону, соціальні аспекти судових помилок, соціологічна експертиза, умови ефективності правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, ефективність, судова діяльність, суддя, суд, соціологічна експертиза, судова помилка, соціологічне тлумачення закону.

Актуальність проблеми. Трансформація суспільних відносин у країні потребує вдосконалення правового регулювання. Судова влада — це той по-

літичний і правовий феномен, який адекватно відображує прагнення побудови на українській землі правової держави, заснованої на доктрині поділу влади.

Конституція України визначає, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою. Крім того, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Значення судової системи у захисті прав і свобод громадян, а також у боротьбі зі злочинністю і правопорушеннями у будь-якому суспільстві настільки велике, що аналіз діяльності суду в соціології виділяється у самостійний напрям — судову соціологію. Пошук шляхів будівництва правової держави в Україні вимагає нових форм і методів науково-дослідницької роботи, нового стилю науково-правового мислення. До їх числа слід віднести залучення засобів соціології до інтеграції наукових підходів, всебічного аналізу проблем судової діяльності. Загальною метою соціологічних досліджень, що визначає також особливості методів та прийомів збирання і аналізу інформації, є надання судам та суспільству інформації про стан судочинства та визначення шляхів розв'язання існуючих проблем.

Наукове забезпечення розроблення і здійснення судової реформи України є гарантією її ефективності.

Соціологічному вивченню проблем судової діяльності на сучасному етапі не приділено достатньої уваги, відсутні монографічні дослідження з цього напрямку. Проте аналізу правозастосування в науковій літературі приділялася велика увага й окремі аспекти соціологічного підходу до цієї сфери розглядалися у працях Г. Батурова, С. Боботова, Г. Ємельянова, В. Кудрявцева, В. Казимирчука, Ж. Карбоньє, В. Лазарева, В. Лапаєвої, Т. Марітчак, Т. Морщакової, І. Петрухіна, Н. Радутної, В. Сирих, Л. Черечукіної та ін.

Метою статті є визначення соціологічних аспектів проблем судової діяльності, в дослідженні яких можуть бути використані соціологічні методи. Це:

– дослідження соціальної ролі судової влади. Треба зазначити, що «соціальна роль судової влади в демократичному суспільстві полягає в тому, щоб у різного роду юридичних конфліктах забезпечувати панування права, висловленого насамперед у Конституції та інших законах, міжнародних договорах і у прирівняних до закону підзаконних актах» [1, с. 5]. Особливе місце відводиться дослідженню судового захисту прав людини:

– розроблення шляхів побудови моделей судової влади, покликаної реально забезпечити планування ідей справедливості й ефективного захисту законних прав та інтересів особистості;

– дослідження додержання головного принципу правосуддя: рівності громадян перед законом. Цей аспект включає вивчення розмірності між складом злочину і мірою покарання; виявлення порушень принципу індивідуальності покарання, які відбиваються як у надмірно суворих, так і в необгрунто-

вано м'яких рішеннях суду; аналіз причин цих порушень (або результат некомпетентності, або соціальних тисків на суди чи інші причини);

– потребує соціологічного дослідження доступність правосуддя як однієї з передумов становлення судової влади — повноцінного та самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини [2]; якості роботи суду [3];

– визначення місця і значення правосуддя у більш широких державних та соціальній системах;

– оптимізація правосуддя: практична перевірка ефективності заходів, покликаних забезпечити підвищення рівня організації і функціонування судової системи;

– соціальна обумовленість правосуддя як особливого виду державної та громадської діяльності;

– визначення соціальних потреб, які задовольняються здійсненням правосуддя, його соціальних цілей та функцій;

– операціоналізація цілей правосуддя як умова використання кількісних методів для визначення рівня його ефективності;

– вивчення системи і структури умов ефективності правосуддя, включаючи норми права, які використовуються судом, визначення їх функцій;

– забезпечення теорії ефективності правосуддя інформацією про те, як діють ця система у цілому й окремі її компоненти («зворотній зв'язок» при управлінні системою);

– соціальні аспекти судових помилок;

– соціологічна експертиза, соціологічне тлумачення законів та ін.

Зупинимось на деяких із зазначених аспектах.

Суд і судова система в їх конкретності завжди породжуються певною суспільною системою. Суд засновано для охорони і зміцнення правопорядку, тобто певної системи суспільних відносин, які врегульовані, закріплені, а іноді й викликані до життя нормами права. Суспільний сенс діяльності суду як специфічного соціального інституту полягає у захисті і регулюванні правових відносин шляхом неухильного додержання законності.

Правові явища і процеси не можуть бути глибоко і всебічно вивчені поза їх зв'язком із суспільством як соціальною системою, тобто поза соціальними зв'язками. Для соціологічних досліджень права суттєво, що соціальна дія, тобто діяльність, яка відбувається у суспільстві, являє собою взаємодію.

Суди, правосуддя та його гарантії можуть розглядатися як різновид соціальних систем, а судовий процес — як соціальна взаємодія.

Судовий процес як соціальна взаємодія має такі аспекти.

1. В основі судового процесу лежить соціальний за змістом конфлікт, що прийняв юридичну форму. Цей соціальний конфлікт, набуваючи юридичного статусу, все ж зберігає свою соціальну природу, а тому юридичні факти, які підлягають судовому розгляду, мають подвійну природу — як оцінюване

правом явище і як певна сторона соціального конфлікту. Лише розкривши соціальну природу конфлікту і надавши йому юридичної оцінки, суд може ухвалити по-справжньому правове і соціально значуще рішення.

2. Суб'єкти судових правовідносин мають подвійну природу. В них органічно поєднуються процесуальні та соціальні характеристики, які відбивають, з одного боку, їх роль в судовому процесі, а з другого — їх місце у суспільній системі. Взаємодія цих характеристик може стати основою суспільних за своєю природою суперечностей, починаючи від статусних і закінчуючи психологічними. Врахування і подолання цих суперечностей з метою досягнення правового та соціально ефективного рішення є однією з найбільш складних, але неминухих суспільних вимог до суду.

3. Наявність соціально-психологічної взаємодії суб'єктів судового процесу. При ухваленні колегіального судового рішення, наприклад, судом присяжних, соціально-психологічні закономірності «працюють» у чистому вигляді. Крім того, при будь-якій формі ухвалення судового рішення суддя діє на підставі власної переконаності. Але і на групове спілкування в процесі колегіального рішення, і на індивідуальну переконаність судді завжди впливають певні соціальні чинники. І щоб судочинство було правовим і справедливим, не можна їх ігнорувати і відкидати такі питання: хто засідає у суді присяжних (або хто є народними засідателями), які соціальні і особисті якості має суддя? Як склад суду може позначитися на характері розгляду певної конкретної справи? Американська соціологія права, наприклад, вважає ці питання для справедливого судочинства ключовими.

4. Наявність процесуальних конфліктів, які врешті-решт, є соціальними за своєю природою. Наприклад: яким чином і чому саме так слідчий домагається свідчень? Чим пояснюється нез'явлення до суду? З якої причини даються неправдиві свідчення? Ці питання мають глибокий соціальний контекст, і суддя, аби успішно керувати соціальною взаємодією учасників судового процесу, має розуміти соціальний підтекст цих та подібних питань у процесі розгляду конкретних судових справ. Ігнорування цього боку справи може негативно вплинути на правовий характер протікання судового процесу і самого судового рішення.

5. Однією з фундаментальних засад соціальної взаємодії в судовому процесі є презумпція знання права. У реальному житті такі знання дуже різні, а іноді майже відсутні. Це є одним з виявів фактичної соціальної нерівності учасників судового процесу. Аби подолати цю нерівність, й існують призначені судом захисники, офіційні експерти тощо. Таке подолання є однією з передумов оптимальності не тільки процесуальної, а й соціальної взаємодії учасників судового процесу, без чого неможливе справжнє правосуддя взагалі.

6. Взаємодія є формою спілкування із зовнішнім суспільним середовищем судового процесу. Суд ніколи не є ізольованим від суспільства та його

локальних проблем. На рішення суддів неминуче тією чи іншою мірою впливають традиції, громадська думка, конкретна соціальна ситуація, стан системи державної влади тощо. Нереально абсолютно відкидати і не враховувати зазначений вплив. Але при цьому існує однозначна вимога — ніщо зовнішнє не повинно вплинути на правовий і справедливий характер суду та його рішень.

Наведені аспекти судового процесу як соціальної взаємодії набувають значущості і можуть бути враховані за умови, що вони впливають на механізм судочинства та ухвалення судових рішень.

Якщо підходити до механізму судового процесу як до соціальної взаємодії, то суспільна значущість судового рішення залежить не тільки від його юридичного рівня, а й від того, чи внутрішньо сприймають це рішення учасники судового процесу та громадська думка взагалі.

Належну увагу соціологія приділяє вивченню системи і структури умов ефективності правосуддя. Це:

1) розроблення загальної концепції ефективності правосуддя: його цілі та соціальні потреби, які задовольняються завдяки їх досягненню; зміст поняття ефективності правосуддя; співвідношення оптимальності та ефективності правосуддя; правосуддя як система, умови (гарантії) ефективності правосуддя, їх зв'язок і взаємодія, інформаційна забезпеченість судової системи; методи дослідження ефективності правосуддя тощо;

2) розроблення системи критеріїв і показників ефективності правосуддя в цілому та за окремими судовими стадіями процесу; визначення «вагомих» (ціннісних) співвідношень між різними критеріями і показниками ефективності; виокремлення критеріїв організації та критеріїв якості судової праці; співвідношення критеріїв ефективності правосуддя та ефективності інших видів судової діяльності (наприклад, правова пропаганда); ефективності правосуддя та процесуальної діяльності інших (крім суду) учасників судочинства; розроблення критеріїв для порівняльного оцінювання якості роботи судів за регіонами і періодами;

3) вивчення на теоретичному рівні складної системи чинників (гарантій), які впливають на ефективність правосуддя; ранжування цих чинників за ступенем значущості, виявлення ієрархічних і координаційних зв'язків між ними; розгляд усіх чинників як складної системи «управління» правосуддям, де її кожна структурна ланка і кожний елемент виконують певну функцію; вивчення цих функцій на підставі знання «сили впливу» чинників тепер і в майбутньому; створення структурно-функціональної, «працюючої на управління» моделі чинників (умов, гарантій) ефективності правосуддя;

4) обчислення ступеня ефективності правосуддя за допомогою логіко-математичного апарату на основі інформації, яка регулярно надходить, про стан судової діяльності (статистика, дані соціологічних та інших досліджень);

удосконалення методів оброблення та аналізу інформації з використанням сучасної обчислювальної техніки;

5) виявлення дисфункцій, «слабких місць» у системі гарантій правосуддя, розроблення науково обгрунтованих заходів підвищення ефективності правосуддя. Це, якщо можна так висловитися, програма-максимум усього науково-го напрямку.

У науковій літературі відображено результати досліджень ефективності правосуддя. Так, на основі одного з них Є. Шикін запропонував таку класифікацію чинників, які впливають на якість діяльності щодо застосування права:

– міра оптимальності правової норми (практично тут йдеться про якості норми);

– стан управління (науковість організації праці тих, хто застосовує право, організаційна структура установ, що застосовують право, порядок їх діяльності, чіткість розподілу функцій, компетенцій, злагожденість та узгодженість усіх ланок системи установ, що застосовують право). Одна з проблем — визначення службового навантаження та необхідної кількості судових працівників. Актуальність цього диктується об'єктивно існуючими межами інтенсивності та обсягу праці, які гарантують збереження працездатності суддів і високу якість правосуддя;

– мікроклімат, в якому застосовується право (діловитість, творча критика і самокритика, відсутність виявів бюрократизму, відсталості, байдужості до людини);

– суб'єктивні якості того, хто застосовує право (його соціальна зрілість, знання ним права, рівень правосвідомості, професійна етика, авторитет, доповід, високі моральні якості, загальний культурний рівень);

– організаційно-технічний чинник, у тому числі естетика процесу застосування норм (зовнішнє оформлення та обладнання приміщення, забезпечення транспортом тощо) [5].

Вивчення та свідома зміна цих умов сприятимуть підвищенню якості судочинства.

Одним із аспектів соціологічного дослідження судової діяльності є соціологічна експертиза, яку можна розглядати як оцінювання соціальної обгрунтованості пропонованих правових норм, прогнозування їх соціальних наслідків та ефективності їх дій.

Соціологічна експертиза може виконувати різні функції, наприклад, доказ професійних звичаїв, значущих в торговельному та трудовому праві. Часто для підтвердження факту існування таких звичаїв користуються висновком спеціальних експертів. Сторона, яка збирається послатися на звичай, подає відповідне свідоцтво, підготовлене професійною організацією — торговою палатою, спілкою підприємств, профспілкою тощо. Ця процедура відбиває процес бюрократизації права (згадаємо закон М. Вебера). Недивно, що деяким

висновкам цих організацій може бути кинуте докір, що вони витримані в дусі захисту власних професійних інтересів. Суд одержав би більш об'єктивну експертизу, якби звернувся до соціології. Експерт — соціолог підійшов би до питання з двох боків, відповідно до двох аспектів, притаманних класичному аналізу звичаю. Перший — вивчення фактичної сторони справи, з тим аби виявити, яка дійсна практика. Другий — вивчення громадської думки для з'ясування питання про те, чи супроводжується ця практика тим, що заведено називати *opinio necessitatis*, або *opinio juris*. Наприклад, італійська преса повідомила, що у 1977 р. один з прокурорів у Мілані попросив Інститут громадської думки вивчити шляхом опитування поняття «загальноновизнане уявлення про соромливість», яке є в кримінальному законодавстві. Треба зазначити, що організація та проведення опитування досить коштовні, і сторони у процесі навряд чи візьмуться проводити його за власний рахунок.

Сила судової влади — у повазі людей до права і до суду як професійного тлумача закону та справедливого правозастосовувача. Саме ця вимога: суд — професійний тлумач закону та справедливий об'єктивний правозастосовувач — є найголовнішим критерієм організації та діяльності суду. У ньому закладено квінтесенцію, ядро, сенс та призначення судової влади. Суддя є носієм судової влади від низових до верховних судових органів, бо кожен із суддів, незалежно від свого місця в системі, вирішує конкретні справи самостійно, керуючись законом і правосвідомістю [1, с. 5]. Тлумачення норм права розглядається у загальній теорії права переважно з погляду результатів тлумачення та їхніх ролей у процесах реалізації, правозастосування права. При цьому основна увага приділяється методам, використовуваним у процесі з'ясування змісту норм права, і видам офіційного та неофіційного тлумачення норм права.

У соціології права проблема тлумачення правових норм доповнюється такими питаннями: 1) процес одержання громадянином та іншою особою необхідної правової інформації; 2) система джерел правової інформованості в сучасному суспільстві; 3) чинники, що впливають на правові оцінювання громадянином та іншими особами результатів тлумачення норм права [6, с.179].

Соціологічне тлумачення законів — роз'яснення глибинної сутності правових норм, їх ролі в системі соціальних зв'язків, надання допомоги суддям у розумінні цього — один із аспектів дослідження судової діяльності.

Існують декілька концепцій соціологічного тлумачення. Одна з них тлумачить соціологічне як соціальне, і тлумачення стає соціологічним тоді, коли суспільство виступає у ньому на перший план, відтісняючи індивіда. Одразу ж виникає небезпечність того, що в результаті ототожнення цих двох понять соціологічне тлумачення може штовхнути суддю від науки до політики. Такий ризик не можна не враховувати, але на нього свідомо йдуть і навіть виправдовують.

У радянській Росії та країнах народної демократії набув офіційного визнання метод тлумачення, який також не може бути кваліфікований як власне

соціологічний, оскільки він пов'язаний із соціальним інтересом (особливо з інтересом робітничого класу) і підкорений йому. Цей метод формується по-різному. Один варіант — суддя повинен був ухвалювати рішення згідно зі своєю соціалістичною правосвідомістю; другий — відповідно до економічного і соціального ладу країни.

Вважається, що ця техніка використовувалася головним чином у перехідні періоди, коли зберігали дію багато законів, успадкованих без змін від капіталістичного режиму. Особливе правило тлумачення дозволяло пристосовувати ці закони до нових вимог суспільства, що змінюється в очікуванні радикального законодавчого перегляду. На думку В. Сіренко, «на суди не може бути покладено завдання захищати певний економічний, соціальний і політичний лад, бо це перетворює суди на органи відкритої політичної репресивної дії» [1, с. 5].

Отже, проблема праворозуміння, тлумачення законів є вельми складною. Соціологічний підхід, соціологічний погляд на норму закону характеризуються тим, що соціолог якби наповнює загальні, певною мірою абстрактні, юридичні формули значеннями того, що відбувається у реальному житті, які нові тенденції, зрушення, процеси є визначальними у суспільному житті.

Соціальні аспекти судових помилок також є об'єктом соціологічного дослідження [4]. Тут «викривальна» функція судової соціології виявляється з найбільшою силою. Судова помилка — це хибність у думці та діях правосуддя, розумінні мотиву злочинного діяння, його кваліфікації і ухваленні вироку. Одним з джерел судових помилок є обвинувальний ухил, що сформувався у нас в авторитарні роки і певною мірою зберігся й зараз. Дослідження виявили такі причини і умови помилок в діяльності посадових осіб з кваліфікації злочинів, що найчастіше зустрічаються в практиці: неясність, суперечливість законодавства; відсутність стабільної юридичної практики; недостатні юридичні знання в особи, що кваліфікує злочини; протидія зацікавлених осіб; несприятливі умови діяльності; недоліки у доборі і розстановці кадрів; односторонність і неповнота доказів; складність процесуальних вимог до вчинення окремих юридичних дій; значна посадова завантаженість; відсутність спеціалізації у роботі; несумлінне ставлення посадових осіб суду, насамперед суддів, до виконання службових обов'язків при розгляді конкретної справи; здійснення ними при розгляді справи неправомірних дій.

Судова діяльність щодо відправлення правосуддя, крім гарних правових й інших знань і умінь ними розпоряджатися, ставить до судді численні вимоги, що стосуються насамперед індивідуальних психологічних властивостей його особи.

В ідеалі суддя як особа повинен мати підвищені можливості до участі у суспільних відносинах, високий рівень їхнього усвідомлення, правильне

ставлення до суспільства в цілому та окремих його членів, а також до себе, своїх громадських та службових обов'язків.

Реалізація професійних обов'язків судді вимагає від нього великих здібностей і творчих можливостей, емоційно-вольових і інтелектуальних якостей високого рівня. Він також мусить бути здатним до адекватних дій у важких умовах, до встановлення доброзичливих відносин з людьми, мати високорозвинене почуття справедливості і честі, виявляти рішучість і наполегливість у досягненні поставлених завдань і цілей.

Питання про професійний рівень знань суддів, його формування та постійне підтримання, взагалі вивчення особи суддів, а також дослідження об'єктивних умов, за яких проходять службова діяльність і взагалі все життя судді, теоретично виявилися малодослідженими. Хоча саме вони значною мірою визначають ефективність діяльності щодо застосування права.

При доборі кадрів до судових органів необхідно враховувати їх фахові, ділові та моральні якості, які повинні бути закладені у відповідних освітньо-професійних програмах підготовки кандидатів у судді [7, с.18; 8]. При розробленні професіограми суддів можуть бути використані соціологічні методи, зокрема, опитування, методологія карток громадянського звітування, аналіз документів,

Висновки. Слід відзначити необхідність соціологічних досліджень судової діяльності для їх урахування в умовах судової реформи в Україні. Вони дають змогу охопити право в цілому, побачити його як частину соціального цілісного. Тільки на такій основі можна вести мову про вдосконалення судової системи, яке належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сіренко, В. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні [Текст] / В. Сіренко // Право України. — 2010.— № 5. — С. 4–13.
2. Бойко, П. Доступ до правосуддя: між ілюзією і реальністю [Текст] / П. Бойко // Юрид. вісн. України. — 2004. — № 9 (453). — С. 1, 4; Ларін, М. Право на доступ до правосуддя: ілюзорне чи реальне? [Текст] / М.Ларін // Юрид. вісн. України. — 2003. — № 40. — С. 5; Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації [Текст] / І. Є. Марочкін // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матер. наук.-практ. конф., Харків, 18–19 квіт. 2002 р. — К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. — С. 31–34; Овчаренко, О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації [Текст] : монографія / О. М. Овчаренко. — Х. : Право, 2008. — 304 с.
3. Оцінка рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів: Харківського апеляційного адміністративного суду та Харківського окружного адміністративного суду: звіт за результатами дослідження / Проект USAID «Україна: верховенство права»; Харківська міська громадська організація «Інститут приклад-

- них гуманітарних досліджень»; І. Підкуркова, В. Губіна, С. Леонтьєва, Д. Чучко.- Харків, 2010. — 54 с.
4. Жилин, Г. А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки [Текст] / Г. А. Жилин // Государство и право. — 2000. — № 3. — С. 51–58; Черечукіна, Л. Тернистий шлях виправдувального вироку [Текст] / Л. Черечукіна // Право України. — 2000. — № 12. — С. 52–55; Марітчак, Т. Причини помилок у кваліфікації злочинів: результати соціологічного дослідження [Текст] / Т. Марітчак // Право України. — 2001. — № 7. — С. 48–51.
 5. Шикин, Е. П. Факторы, определяющие эффективность норм права [Текст] / Е. П. Шикин // Сов. государство и право. — 1973. — № 5. — С. 104–107.
 6. Социология права [Текст] : учеб. пособие / В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов, В. В. Зенков и др. ; под ред. проф. В. М. Сырых; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. — М. : Юрид. Дом «Юстицинформ», 2001. — 480 с.
 7. Опришко, В. Основні засади судової реформи [Текст] / В. Опришко // Право України. — 2010. — № 5. — С. 14–19.
 8. Кузнецова, Н. До питання про підвищення професійної підготовки суддівських кадрів [Текст] / Н. Кузнецова // Право України. — 2010. — № 5. — С. 25–29.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Водник В. Д.

Осуществлен социологический анализ проблем судебной деятельности, таких основных направлений: судебный процесс как социальное взаимодействие, социологическое толкование закона, социальные аспекты судебных ошибок, социологическая экспертиза, условия эффективности правосудия.

Ключевые слова: правосудие, эффективность, судебная деятельность, судья, суд, социологическая экспертиза, судебная ошибка, социологическое толкование закона.

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH TO JUDICIAL ACTIVITY IN TERMS JUDICIAL REFORM IN UKRAINE

Vodnik V. D.

The sociological analysis of problems of judicial activity is carried out, such basic directions: trial as social co-operation; sociological interpretation of law; social aspects of judicial errors; sociological examination; terms of efficiency of justice.

Keywords: justice, efficiency, judicial activity, judge, court, sociological examination, judicial error, sociological interpretation of law.

УДК 316.776.32

Г. П. Сукачова, кандидат педагогічних наук

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто поняття «професійний мовленнєвий етикет». Визначено його складові, умови та шляхи формування з огляду на вимоги, що висуваються сучасним суспільством.

Ключові слова: соціалізація, професійний мовленнєвий етикет, професійні мовленнєві уміння, загальні мовленнєві уміння, культура спілкування, професійна комунікація.

Актуальність проблеми. Сучасні умови існування суспільства вимагають від особистості вміння орієнтуватися у ситуаціях, що склалися, визначати оптимальні шляхи розв'язання проблем, адаптуватися до нових суспільних умов. Успішність процесу соціалізації особистості визначається усвідомленням суспільних цінностей та норм, власного соціального статусу, виробленням навичок і умінь суспільної діяльності, оволодіння мовою як системою засобів приймання, аналізування та передавання інформації. Комунікативні бар'єри, порушення процесів передавання або сприймання інформації можуть стати причиною зниження ефективності діяльності особистості, зокрема професійної. Актуальним постає питання формування професійного мовленнєвого етикету як системи формул спілкування, що використовуються в ситуаціях професійної комунікації і полегшують процеси передавання, аналізування та сприймання інформації, які є важливою складовою соціалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей соціалізації особистості займалися Ч. Кулі, Дж. Мід, З. Фройд, Ж. Піаже, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін. Аналізу проблем соціалізації особистості через навчання та виховання присвячено роботи В. Андрущенко, І. Беха, М. Євтуха, О. Сидоренка.

На сьогодні існують дослідження, в яких розглядаються питання, пов'язані з формуванням мовленнєвих умінь, комунікативних умінь, мовної компетенції, культури мовлення, культури ділового мовлення як складових соціально адаптованої особистості. Це роботи Л. Барановської, Г. Берегової, Л. Головатої, В. Гриньової, В. Коломієць, Н. Костриці, О. Мартіної, Е. Полатай, Т. Рукас, Л. Тоцької, М. Успенського, О. Хорошковської, А. Годлевської, В. Полторацької, М. Пентилюк, М. Богуш, С. Пасова та ін.

Метою статті є визначення поняття «професійний мовленнєвий етикет», його складових та способів формування у контексті процесу соціалізації.

Вклад основного матеріалу. Соціалізація — це процес засвоєння культурних норм і цінностей, освоєння соціальних ролей, усвідомлення свого «Я». Сутність соціалізації означає перетворення індивіда на особистість.

Процес соціалізації як впровадження людини в суспільство, оволодіння нею навичками і звичками суспільної поведінки, засвоєння цінностей і норм певного суспільства відбувається на основі соціальних контактів, взаємодії особистості з іншими особистостями, групами, організаціями, інститутами. У процесі такої взаємодії спрацьовують соціальні механізми імітації та ідентифікації, соціального та індивідуального контролю, на яких позначаються соціальні, національні, професійні, моральні та расові відмінності людей [6, с. 59].

Б. Ісаєв, розглядаючи основні засоби соціалізації (мову, за допомогою якої людина приймає, аналізує, узагальнює та передає інформацію, висловлює свої думки та почуття тощо; цінності та норми, які є ідеальними уявленнями, з якими людина порівнює свої вчинки, та засвоєними нею способами мислення, поведінки та спілкування; соціальний статус як становище особистості в соціальному просторі; соціальну роль як поведінку особистості, пов'язану з певним соціальним статусом; навички та уміння як зразки діяльності), зазначає, що навички та уміння відіграють не тільки поведінкову, а й дидактичну (навчальну) роль у подальшій соціалізації, оскільки закріплені у поведінці навички та уміння допомагають швидше та впевненіше оволодівати новими навичками та уміннями [6, с. 61].

Розуміючи соціалізацію як двосторонній процес формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі, процес засвоєння та активного відтворення індивідом суспільною досвіду, в результаті якого він стає особистістю та набуває необхідних для життя людей знання, вміння та навички, тобто здатність спілкуватися, взаємодіяти в ході вирішення тих чи інших завдань, що передбачає опанування людиною культури людських стосунків та мовлення, соціальних норм, необхідних для ефективної взаємодії з різними людьми, ролей, видів діяльності, форм спілкування, М. Алексєєва-Вовк висуває гіпотезу, що соціалізація студентів вищих навчальних закладів засобами культури мовлення буде ефективною за таких умов: соціальної спрямованості викладання спеціального навчального курсу «Культура мовлення»; використання художньої, релігійної, наукової, епістолярної, історико-документальної літератури у процесі вивчення курсу «Культура мовлення»; застосування монологічних та діалогічних форм мовленнєвої діяльності під час розвитку культури мовлення у межах програми позанавчальної діяльності; формування у студентів умінь у галузі ділового спілкування [1, с. 3–7].

В. Полторацька встановлює основні умови ефективного формування комунікативної культури майбутнього вчителя у процесі його професійно-педагогічної підготовки: реалізація педагогічної діагностики культури спілкування майбутніх учителів; забезпечення творчого засвоєння студентами

провідних ідей та технологій сучасного професійного спілкування вчителя; організація систематичної творчо-гуманістичної взаємодії викладача і студентів у процесі спільної діяльності [9, с. 21].

В. Гриньова визначає такі умови формування педагогічної культури: цілісність, безперервність та системність процесу розвитку педагогічної культури у процесі діяльності; побудова змісту та структури навчально-виховного процесу відповідно до завдань та основних компонентів педагогічної культури; орієнтація педагогічного процесу на суб'єктивну позицію студента як носія загальнолюдських і культурних цінностей; формування позитивної мотивації студентів до навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності, педагогічної культури на основі максимальної інтенсифікації навчання студентів; залучення їх до діяльності, яка моделює майбутню професійну діяльність; створення сприятливого емоційно-психологічного мікроклімату на заняттях, а також урахування емоційного самопочуття кожного студента; реалізація вимог: провідної ролі соціокультурного контексту, гуманізації, індивідуалізації, активності, спільної діяльності студентів і викладачів, варіативності видів навчальної діяльності на заняттях з предметів педагогічного циклу; виховання потреби у студентів до постійного самовдосконалення (самоосвіти, саморозвитку, самовиховання), формування «Я-концепції» [4, с. 35].

На думку В. Пасинок, успіх процесу формування мовленнєвих умінь студентів нефілологічних спеціальностей забезпечується формуванням особистісного інтересу до феномену мови і мовленнєвої культури; спрямованістю навчальної діяльності на усвідомлення сутності та особливостей розвитку педагогічного мовлення; систематизацією необхідних знань; формуванням уміння застосовувати живе слово як інструмент педагогічного впливу; координацією процесів навчання студентів у практичній та ігровій діяльності; моделюванням ситуації для появи мовленнєвих умінь та самореалізації особистісних професійних якостей з одночасним оволодінням навичками їх застосування при зміні ситуацій; усвідомленням і критичним застосуванням теорії та методики мовленнєвої діяльності у педагогічній практиці [8, с. 4].

Рівень сформованості у майбутніх фахівців промислової галузі культури ділового мовлення, за припущенням Т. Рукас, має підвищитися за умов добору запропонованого для опрацювання матеріалу з урахуванням частотності його використання в діловому мовленні інженерів; засвоєння студентами цього профілю якомога ширшого набору стандартизованих композиційних структур ділової мови, оволодіння мовними нормами на матеріалі текстів офіційно-ділового стилю та в ситуаціях, наближених до реальних професійно-ділових, які створюються завдяки системі комунікативних вправ, завдань, соціально-рольових ігор [10, с. 3].

На основі аналізу наукової літератури Т. Рукас визначає психолінгвістичні та педагогічні засади формування у майбутніх фахівців виробничої сфери

культури ділового мовлення: уміння та навички, необхідні для ділового спілкування, мають вдосконалюватися у процесі виконання комунікативних вправ і завдань; мовну правильність та мовну майстерність слід відпрацьовувати паралельно; доцільним є використання діалогу як основного методу вивчення навчальної інформації; застосування соціально-рольових ігор сприяє ефективній парній, груповій, колективній взаємодії тих, хто навчається; забезпечення мотивації опанування майбутніми інженерами культури ділового мовлення досягається шляхом орієнтації вивчуваного матеріалу на майбутню професійну діяльність [10, с. 15–16]. Високої мовної культури можна досягти, забезпечивши: ґрунтовне засвоєння індивідом мовних норм; вироблення у нього практичних умінь та навичок найточнішого формулювання думки [10, с. 8].

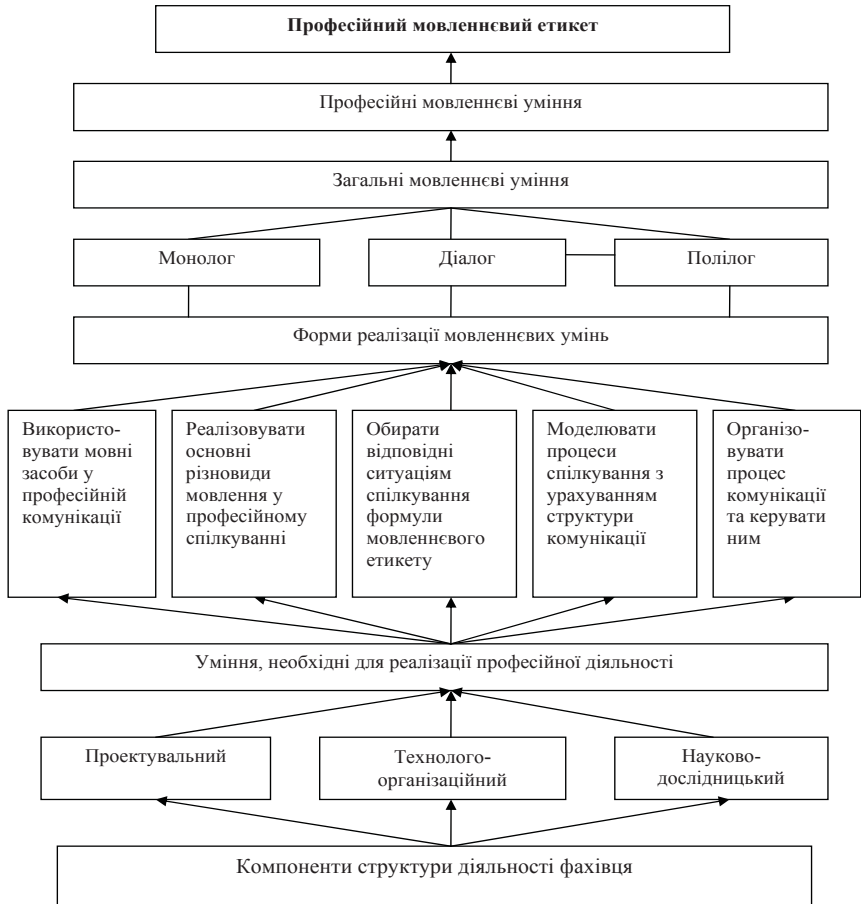
На погляд І. Дроздової, формування в російськомовних студентів вищих технічних закладів східного регіону України мовної і мовленнєвої компетенції відбуватиметься ефективніше, якщо зміст мовних знань підпорядковуватиметься формуванню (корекції) й удосконаленню вмінь усного та писемного мовлення. При цьому теоретичний матеріал має презентуватися блоками (з урахуванням спільного і відмінного в російській та українській мовах), а практичні вправи відповідатимуть усім видам мовленнєвої діяльності та задовольнятимуть професійні потреби студентів [5, с. 2].

Таким чином, розглядаючи особливості формування мовленнєвих умінь майбутніх фахівців, дослідники підкреслюють провідну роль позитивної мотивації при оволодінні мовними навичками, яка досягається за рахунок добору відповідного дидактичного матеріалу, усвідомлення тими, хто навчається, сутності процесу мовлення, готовності до практичної роботи з відпрацювання та закріплення набутих умінь.

Сучасне суспільство вимагає підготовки фахівців, які не тільки володіють знаннями зі спеціальності, а й здатні орієнтуватися у виробничих ситуаціях, ділових контактах та в інших випадках, пов'язаних зі здійсненням професійної діяльності. Комунікативні бар'єри, порушення процесів передавання або сприймання інформації можуть стати причиною зниження ефективності професійної діяльності. Використання професійного мовленнєвого етикету в процесі спілкування полегшує процеси передавання, аналізування та сприйняття інформації.

Професійний мовленнєвий етикет — це система формул спілкування, сталих висловів, які використовуються у ситуаціях професійної комунікації. Володіння професійним мовленнєвим етикетом передбачає використання загальних та професійних мовленнєвих умінь. При цьому загальні мовленнєві уміння — це володіння мовними засобами, додержання мовленнєвих норм, уміння будувати тексти різного призначення (як письмові, так й усні) з урахуванням їхніх особливостей, уникання мовних штамтів; логічне, чітке формулювання висловлювань, використання шляхів удосконалення власного

мовлення; володіння мовленнєвим етикетом. Професійні мовленнєві уміння, крім застосування загальних мовленнєвих умінь, передбачають володіння професійною лексикою, термінологією, різними формами писемного та усного професійного мовлення; уміння створювати тексти, що використовуються у ситуаціях професійної комунікації; використання галузевої термінології, спеціальної фразеології, сталих висловів, які відповідають соціально значущим ситуаціям професійної комунікації; аналізувати ефективність професійної комунікації; вдосконалення власного професійного мовлення; добір найдоцільніших у професійному спілкуванні мовленнєвих моделей. Модель поняття «професійний мовленнєвий етикет» наведено на рисунку.

Використання професійного мовленнєвого етикету дозволяє планомірно будувати різні етапи комунікативних процесів, урізноманітнювати й увиразнювати власне мовлення; здійснювати спілкування на основі знань про закономірності спілкування і способи управління індивідом та групою. Доцільно використовувати у своїй діяльності професійну лексику, складати документи різного призначення, конструювати навчально-змістовні матеріали, здійснювати контроль, самоаналіз та саморегуляцію у професійній діяльності.

Важливу роль у процесі ефективного формування навичок професійного мовленнєвого етикету відіграють наявність позитивної мотивації діяльності; зацікавленість особистості питаннями мови і мовної культури; систематизація набутих знань; використання різноманітних вправ, що моделюють ситуації спілкування на різних рівнях (студентська група, керівник — підлеглий, старший за віком — молодший, спілкування на виробництві та ін.); відповідність характеру дидактичного матеріалу, пропонуваного для опрацювання, спеціальності, яку набувають студенти; створення ситуацій, наближених до реальних, за допомогою добору мовного матеріалу, що використовується в мовленні фахівців відповідного профілю, системи комунікативних вправ, завдань, рольових ігор, навчального діалогу.

Наведемо приблизний перелік видів робіт, які доцільно використовувати для формування професійного мовленнєвого етикету в процесі підготовки майбутніх фахівців: моделювання ситуацій спілкування; рольові ігри; тестування; аналіз власної роботи і роботи товаришів під час виконання вправ; виконання вправ, що передбачають редагування текстів, аналіз готових текстів та створення нових; підготування рефератів; роботу з довідково-інформаційними джерелами, розв'язання ситуаційних та практичних завдань, складання опорних конспектів з тем; складання планів статей, підрозділів, структурно-логічних схем за матеріалом розділів підручників, професійних словників; формулювання питань за темою; розгорнутих відповідей на запитання, переклад фахових текстів, редагування текстів офіційно-ділового та наукового стилів.

Висновки. Професійний мовленнєвий етикет — це система формул спілкування, сталих висловів, що використовуються у ситуаціях професійної комунікації, володіння якою передбачає використання загальних та професійних мовленнєвих умінь. Застосування професійного мовленнєвого етикету в процесі спілкування полегшує процеси передавання, аналізування та сприйняття інформації, які є важливою складовою процесу соціалізації.

Формування професійного мовленнєвого етикету буде ефективним за таких умов: точне формулювання теми заняття; однозначне визначення об'єкта, предмета, мети, завдання роботи; логічне поєднання під час роботи на заняттях усних та писемних форм контролю знань студентів; контролю під час перевірки студентських робіт за додержанням логічності, послідовності, обґрунтованості відповіді; аналіз відповіді студентів з точки зору логічності, послідов-

ності, обґрунтованості подавання матеріалу, залучення студентів до самооцінювання; чітке виділення етапів спілкування, контролю за відповідністю використаних етикетних одиниць етапу професійного спілкування та ситуації спілкування; виділення логічних етапів розкриття змісту понять, подавання матеріалу; урізноманітнення використовуваних етикетних одиниць в однотипних ситуаціях професійного спілкування; аналіз доречності, точності, чіткості власних висловлювань та висловлювань студентів з огляду на мету та ситуацію спілкування; використання різноманітних стратегій мовного спілкування та конструкцій власних висловлювань; додержання відповідності обраної стратегії комунікації та використаних етикетних одиниць тональності спілкування, позиціям співрозмовників у процесі комунікації; залучення студентів до свідомого використання етикетних одиниць під час діалогу з викладачем, іншими студентами. Крім того, у курсах дисциплін, що викладаються студентам, необхідно спеціально звертати увагу на коло питань, пов'язаних із формуванням професійного мовленнєвого етикету. Викладання дисциплін гуманітарного циклу має передбачати створення умов для формування професійного мовленнєвого етикету. Формування професійного мовленнєвого етикету під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу має враховувати специфіку предмета, що викладається, та напрям фахової підготовки майбутніх фахівців.

Перспективи подальших досліджень. Проведене нами дослідження не вичерпує повною мірою питання формування професійного мовленнєвого етикету. Подальший науковий пошук може бути пов'язаний із визначенням та створенням умов формування професійного мовленнєвого етикету для кожного напрямку підготовки фахівців сучасної системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева-Вовк, М. І. Педагогічні умови соціалізації студентів засобами культури мовлення [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 // М. І. Алексеева-Вовк ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2008. — 18 с.
2. Бакуменко, О. О. Соціологія [Текст] / О. О.Бакуменко, В. В. Березовський, І. Г. Васильєва, Ю. М. Розенфельд, Г. П. Сукачова. — Х. : НТМТ, 2009. — 176 с.
3. Волкова, Н. П. Професійно-педагогічна комунікація [Текст] : навч. посіб. / Н. П. Волкова. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 256 с.
4. Гриньова, В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / В. М. Гриньова ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К. , 2001. — 45 с.
5. Дроздова, І. П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (На матеріалі курсу ділової української мови) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / І. П. Дроздова ; Інститут педагогіки АПН України. — К. , 2001. — 20 с.
6. Исаев, Б. А. Социология в схемах и комментариях [Текст] / Б. А. Исаев. — СПб. : Питер, 2008. — 224 с.

7. Коваленко, О. Е. Методичні основи технології навчання [Текст] / О. Е. Коваленко. — Х. : Основа, 1996. — 184 с.
8. Пасинок, В. Г. Теоретичні основи формування професійних мовленнєвих умінь у майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / В. Г. Пасинок ; НПУ ім. Драгоманова. — К., 2002. — 40 с.
9. Полторацька, В. В. Формування комунікативної культури майбутнього вчителя у процесі його професійно-педагогічної підготовки [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Полторацька / ХДПУ ім. Сковороди. — Х., 1997. — 24 с.
10. Рукас, Т. П. Формування культури ділового мовлення у майбутніх інженерів [Текст] : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Т. П. Рукас ; НПУ ім. Драгоманова. — К., 1999. — 19 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Сукачева А. П.

Рассмотрено понятие «профессиональный речевой этикет». Определены его составляющие, условия и пути формирования с учетом требований, выдвигаемых современным обществом.

Ключевые слова: социализация, профессиональный речевой этикет, профессиональные речевые умения, общие речевые умения, культура общения, профессиональная коммуникация.

THE FORMING IN THE CONTEXT OF PERSONALITY'S SOCIALIZATION OF PROFESSIONAL VOCAL ETIQUETTE.

Sukachova A. P.

A concept «professional vocal etiquette», defined its constituents, terms and forming ways, taking into account requirements which are pulled out by modern society are considered in the article.

Key words: socialization, professional vocal etiquette, professional vocal abilities, general vocal abilities, culture of intercourse, professional communication.

УДК 316.346.32-053.6

Л. І. Швидка, кандидат соціологічних наук, доцент

ВІД МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ ДО БІОЕТИКИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ

Розглянуто питання, пов'язані з актуалізацією досліджень біоетичних проблем у суспільстві. Визначено чинники, що сприяли виникненню і становленню біоетики як галузі наукового знання та важливого соціального інституту.

Ключові слова: науково-технічний прогрес, медицина, медична етика, права людини, біоетика, біомедичні проблеми, біотехнології, медикалізація

Актуальність проблеми. Біоетика — галузь міждисциплінарних досліджень етичних, філософських та антропологічних проблем, що виникають у зв'язку з прогресом біомедичної науки і впровадженням новітніх технологій у практику охорони здоров'я. Це пов'язано з тим, що до недавнього часу головні принципи медичної етики, які осуджували вбивство, підкреслювали обов'язковість додержання таємниці і застерігали медиків від аморального використання знань і влади, віддзеркалювалися в тій етичній традиції, основу якої складали клятва Гіппократа, релігійна мораль, система законодавства.

Револьюційні зміни в галузі біології і розвиток нових технологій, що відбулися за останні двадцять років, загрожують зруйнувати непорушні моральні норми, а також деякі соціальні та культурні цінності, котрі ще недавно здавалися досить міцними. Традиційні цінності милосердя, благодійності, незаподіяння шкоди пацієнту тощо одержують в новій культурній ситуації нове значення і звучання. Саме це і визначає зміст біоетики.

Що стосується України, то слід відзначити, що становлення біоетичних ідей відбувається досить суперечливо. З одного боку, маємо констатувати, що Україна належить до держав, де розвиток біологічної етики як наукової і суспільної програми одержує державну підтримку. Ідеї біоетики вже тривалий час цікавили фахівців, проте поштовх щодо їх усвідомлення та втілення стався у 1998 р., коли для вирішення цих важливих питань при Президії НАН України було створено Комітет з біоетики. Останніми роками стало обов'язковим проведення біоетичної експертизи наукових проєктів та дисертаційних робіт в установах НАН України, впроваджується викладання цієї дисципліни у ВНЗ. Вже майже три роки діє Комітет з питань біоетики при Кабінеті Міністрів, який координує цю роботу на національному рівні [2].

Розробленість проблематики. Що стосується ступеня розробленості, то слід відзначити, що проблеми біоетики, медикалізації розглядаються у працях відомих західних учених Е. Анандейла, С. Нетлетона, Х. Томаса, Э.Фрідсона. У США опубліковані два видання чотиритомної «Encyclopedia of Bioethics» (1979, 1995 роки). З 1993 р. функціонує Міжнародна Біоетична Асоціація, яка проводить всесвітні біоетичні конференції та конгреси. Фундаментальні дослідження у галузі соціології медицини російських учених А. Решетнікова, Н. Стародубова, О. Щепіна, В. Філатова, Н. Кучеренко, В. Власова також стосуються біоетичних проблем.

Аналіз наукової літератури показав, що в Україні практично не проводяться дослідження, які б демонстрували особливості впровадження біоетичних ідей, розуміння і сприйняття їх населенням, не досліджуються механізми формування біоетичної свідомості тощо. Проблеми біоетики в загальному

плані висвітлюються в працях таких учених, як В. Кулініченко [3], О. Перова [5], Л. Сидоренко [7], В. Чешко [8], А. Алексєнко, К. Карпенко, І. Кратенко, А. Лантух, Д. Чучко [9]. Можна констатувати, що в Україні процес дослідження біоетичних проблем розпочався.

З огляду на наведене, *метою* даної статті є визначення передумов і чинників виникнення біоетики, особливостей її становлення в історичному контексті. Перш за все виникає запитання: навіщо знадобилося створювати біоетику, адже протягом століть медицина і наука самостійно розв'язувала аналогічні проблеми? Справді, всі знають, наприклад, про клятву Гіппократа, яка багато століть є фундаментом професійної етики лікарів, роль провідних фізиків в русі за зборону випробувань ядерної зброї, роль біологів у боротьбі за охорону довкілля тощо. Ми вбачаємо основну відмінність біоетики від традиційної, гіппократівської етики в тому, що остання має суто корпоративний, вузький характер. Вона розглядає лікаря як єдиного морального суб'єкта, що самотужки лікує пацієнта, який є пасивним і не бере участі у виробленні життєво важливого для нього рішення, оскільки перебуває в ролі постраждалого. Біоетика базується на ідеї щодо активного пацієнта, який вступає у складні діалогічні відносини з іншими суб'єктами — лікарями, вченими, родичами, оточуючим середовищем і є повноправним учасником цих відносин.

Історія становлення біоетики як важливої галузі сучасного знання, академічної дисципліни і соціального інституту пов'язана з такими чинниками. Першим найважливішим чинником, який сприяв появі і формуванню біоетики, є ідеологія екологічного руху. Науково-технічний прогрес породжує не тільки незліченну кількість благ для людини і людства, а й численні загрози самому їх існуванню та середовищу проживання. Вплив екологічного мислення на медицину особливо посилюється у зв'язку з численними фактами несприятливої дії традиційно застосовуваних лікарських засобів на організм людини. Метою нової біомедичної науки стало не тільки розроблення нових терапевтично ефективних лікарських засобів або медичних технологій, а й запобігання їх побічним негативним впливам. Невипадково, що засновник нового наукового напрямку Ван Ренсселер Поттер увів термін «біоетика» спочатку саме для позначення особливого варіанту екологічної етики. Основна ідея Поттера зводилася до необхідності об'єднання зусиль гуманітарних та біологічних наук для розв'язування проблем збереження життя на Землі, урахування довгострокових наслідків науково-технічного прогресу, особливо в галузі медичних технологій [6].

Правозахисний рух — другий найважливіший культурний чинник становлення біоетики. Річ у тім, що людина в медицині виступає і як головна мета лікувального процесу, і як неминучий «засіб» наукового пізнання. До 60-х років ХХ ст. медичне співтовариство в цілому додержувалося тієї точки зору, що в ім'я «блага всього людства» можна майже завжди пожертвувати

благом окремої людини. Національні інтереси або інтереси людства в одержанні наукових знань, а також корпоративні медичні та фармакологічні інтереси нерідко превалювали над інтересом у збереженні здоров'я окремої людини. У результаті бурхливих громадських дебатів 60-х років ХХ століття, які захопили США і Західну Європу, відбулося усвідомлення того, що людське тіло є не тільки «об'єктом» наукового дослідження або терапевтичної дії, а й також «власність» конкретної людини. Тому ніхто не має права здійснювати наукові дослідження або терапевтичні дії без дозволена самого випробуваного або пацієнта. Саме в цих дебатах було сформульовано центральний для біоетики принцип «автономії особи» пацієнта, який обґрунтовує право кожної людини брати участь як самостійний суб'єкт в ухваленні важливих медичних рішень, що стосуються його особистого життя і здоров'я. Одночасно було вироблено найважливіше біоетичне правило «добровільної інформованої згоди», зміст якої становить обов'язкова добровільна згода пацієнта або випробуваного на терапевтичне втручання чи наукове дослідження, яка дається на основі наданої йому адекватної інформації про діагноз і прогноз захворювання, цілі та методи передбачуваного втручання, можливі несприятливі побічні наслідки. Невипадково, що в науковій і навчальній літературі набуло поширення тлумачення терміна «біоетика», запропоноване американським медиком Андре Хеллегерсом. Він використовував цей термін для позначення міждисциплінарних досліджень моральних проблем біомедицини, пов'язаних з необхідністю захисту гідності і прав пацієнтів. Нині існує безліч міжнародних, національних та регіональних організацій, які захищають права пацієнтів, що страждають на онкологічні захворювання, діабет, СНІД, психічні розлади тощо. Існують також організації, що захищають права пацієнтів в цілому як особливої соціальної групи.

Усвідомлення необхідності міждисциплінарного підходу в осмисленні та практичному розв'язуванні проблем, що породжуються науково-технічним прогресом, можна розглядати як третій фактор формування біоетики. В основі біоетики лежать уявлення про недостатність однобічного медичного тлумачення тілесного добробуту як мети лікування. Дійсно, проблеми біоетики мають міждисциплінарний характер, до них причетні біологи, медики, екологи, філософи та правознавці, представники релігійних конфесій, які, узагальнюючи наукові, суспільні, релігійні погляди, національні особливості, традиції, розробляють сукупність моральних принципів, норм і правил, яких необхідно дотримуватися у професійній діяльності. Тому дуже важливим є дослідження принципів, норм та правил, які мають тенденцію до змін відповідно до ситуації в суспільстві, особливостей державної політики тощо. Нагальною потребою є міждисциплінарний діалог медиків з представниками широкого кола гуманітарних наук та діалог з пацієнтами і представниками громадськості. Першою дослідницькою організацією, яка розпочала систематичне

міждисциплінарне обговорення моральних проблем сучасної медицини, став Гейтінгський центр, створений у 1969 р. лікарем-психіатром Віллардом Гейліном і філософом Деніелом Келлахеном. У 1971 р. було створено Інститут етики Кеннеді, який запровадив перші освітні курси з біоетики для лікарів, філософів та представників інших спеціальностей.

Четвертим чинником, що вплинув на становлення біоетики, є науково-технічний прогрес в галузі біології, генетики, медицини, вірніше його наслідки, які дуже часто змушують осмислювати наново традиційні уявлення про добро і зло, благо пацієнта, початок і кінець людського існування. До них належать: етаназія, трансплантація, біомедичний експеримент, штучне переривання вагітності, новітні технології штучного запліднення, обрання статі дитини ще до запліднення, передродова діагностика, зміна статі, екологічна етика та ін. Слід зазначити, що бурхливе вторгнення у медичну практику досягнень сучасної техніки, новітніх технологій створило умови для постійного збільшення біоетичних проблем. Сьогодні до них належать проблеми генної інженерії, глибоке заморожування невиліковно хворих з розморожуванням у майбутньому, лікування стовбуровими клітинами, хімічна стерилізація злочинців-педофілів, клонування тощо. Розв'язання цих проблем, як правило, не бувають остаточними — з появою нових біомедичних технологій та охопленням ними все ширших прошарків населення до дискусії залучаються нові соціальні групи, і корисність цих технологій знову і знову доводиться переосмислювати.

П'ятим чинником розвитку біоетики є проблема медикалізації, яка все більш відчутніше фіксується в сучасному суспільстві. Медикалізація — це процес, у результаті якого людське життя починає розглядатися переважно як медична проблема, тобто медикалізація життя виступає як процес виробництва самосвідомості пацієнта. Звичайними стали вирази «депресивні регіони», «хронічне безробіття», «патологічне суспільство» та ін. Людина починає априорі дивитися на себе як на пацієнта, а людське тіло і свідомість від народження до смерті стають об'єктом пильного медичного контролю та регулювання. Можна сказати, що медикалізація — це процес патологізації суспільства, виробництва специфічної самосвідомості пацієнта. Щодо масової свідомості, то тут медицина ще з часів Гіппократа та його лікарської клятви асоціюється з вищими загальнолюдськими цінностями — гуманізмом, добротою, співчуттям. Вважається, що людина в білому халаті завжди прийде по допомогу і зробить все від неї залежне для спасіння життя хворого. Це одна з ознак професії. У той же час шкода, яку може заподіяти медицина, вельми відома. Йдеться не про всім відомі факти злочинної участі лікарів за часів Другої світової війни, а про буденну діяльність сучасних медиків у медичних закладах. Це, наприклад, використання людей у клінічних дослідженнях, пов'язаних з випробуванням фармакологічних новацій, опрацюванням

хірургічних технологій, незаконною трансплантацією, застосуванням непереверених методів лікування тощо.

Учені давно констатують еволюцію медицини в напрямі зростання соці-стальності. Тема медикалізації розглядалася Філіппом Ар'єсом і Мішелем Фуко. Так, Ар'єс убачав «тріумф медикалізації» у тому факті, що з середини ХХ ст. завдяки прогресу медичної техніки, стаціонарного лікування, успіхів в реанімації, знеболюванні, діагностиці, а також унаслідок певної державної політики в галузі охорони здоров'я людська смерть стала об'єктом тотально-го регулювання, своєрідного «менеджменту» лікарень, лікарів, це призвело до зміни ставлення до смерті, стилю вмирання в сучасну епоху [1, с. 482–483]. Сьогодні говорять про медикалізацію населення, повсякденності, дитинства, сексуальності, наркотизації, медіа-дискурсу тощо. Саме тому сучасна біоетика повинна виробити певні заходи для того, аби якщо не повністю, то частково послабити ефект медикалізації.

Висновок. Як і будь-яке наукове поняття, що відбиває ті чи інші природні та соціальні процеси, явища, стани, поняття «біоетика», безсумнівно, має історичний характер. З розвитком людського суспільства у результаті ускладнення відносин видозмінювалося й розуміння біоетики, здобуваючи нового звучання — від ото-тоження біоетики з медичною етикою, (обмежуючи при цьому її зміст етичними проблемами стосунків «лікар-пацієнт») до інтерпретації біоетики як низки аксі-ологічних проблем професійної діяльності, що межує з лікарською, й, нарешті, до визнання її як галузі, зміст якої складає загальне ставлення людини до людини, тваринного та рослинного світу. Сучасна біоетика орієнтується на вирішення моральних колізій, що виникають як у ході наукових досліджень, впровадження сучасних технологій у медичну практику, так і колізій у процесі повсякденного життя людей у ході взаємодії їх з довкіллям. У широкому розумінні слова, біоетика призначена розглядати ціннісні аспекти життя, морально-етичні умови, які забезпечують його гідне протікання [10, с. 308].

У багатьох країнах світу біоетика стала академічної дисципліною. Її ви-кладають головним чином на філософських і медичних факультетах універ-ситетів. У даний час видаються десятки спеціалізованих журналів, котрі ре-гулярно публікують матеріали з біоетики. Щодо України, то розвиток біоети-ки в Україні може допомогти нашому суспільству адаптуватися до нової системи страхової медицини, дозволить виробити ціннісні орієнтації осо-бистості, які відповідали б правам людини, життю і гідності громадян, фун-даментальним цінностям гуманістичним людства. Розвиток біоетики в нашій країні передбачає осмислення тих традицій, які існували в етичній думці, аналіз їх філософських підстав і тих горизонтів, які вони відкривають в нових відносинах людини до життя.

Також біоетика в Україні необхідна як механізм виявлення можливих ризиків, негативних наслідків упровадження досягнень сучасної біомеди-

чини. Функції біоетики, що реалізуються через систему наукової експертизи та освіти, можуть бути наступні: підвищення рівня правового захисту пацієнтів при проведенні клінічних випробувань лікарських засобів та медтехнологій, підвищення конкурентоспроможності наукових розробок українських фахівців в області біомедицини та біотехнології на міжнародному ринку, соціальний контроль за реалізацією держпрограм у сфері охорони здоров'я й наукових досліджень. Біоетика може сприяти інтеграції України у європейське і світове співтовариство, які сьогодні дуже активно переймаються вирішенням проблем, пов'язаних з наслідками розвитку біомедтехнологій.

Ми вважаємо, що значний вклад у вирішення цієї проблеми може зробити й соціологія, яка має значний досвід у вивченні соціальних проблем різного типу, має специфічні методи, що мають можливість оцінити стан біомедичної проблеми, зробити так звану соціальну експертизу, дослідити громадську думку відносно неї, надати вичерпну інформацію щодо бар'єрів, які перешкоджають упровадженню біоетичних ідей тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арьес, Ф. Человек перед лицом смерти [Текст] : пер. с фр. Гуревича А. Я. / Ф. Арьес — М. : Издательская группа «Прогресс». — 1992. — 528 с.
2. Біоетика в Україні: стан та перспективи [Текст] : матеріали II Нац. конгресу з біоетики (29 вересня — 2 жовтня 2004 р.) [Електронне джерело]. — Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/961>
3. Кулиниченко, В. Л. «Современная медицина: трансформация парадигм теории и практики (Философско-методологический анализ) [Текст] / В. Л. Кулиниченко. — К. : Центр практичної філософії, 2001. — 240 с.
4. Лехциер, В. Эффекты медиализации и апология патоса [Текст] / В. Лехциер // Топос. — 2006. — № 1. — С. 72–78.
5. Перова, О. С. Аксиологічні орієнтації постнекласичної біології [Текст] / О. С. Перова // Практична філософія. — 2003. — № 1. — С. 82–88.
6. Поттер, В. Р. Биоэтика — мост в будущее [Текст] / В. Р. Поттер. — К. : Изд. Вадим Карпенко, 2002. — 216 с.
7. Сидоренко, Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси [Текст] / Л. І. Сидоренко. — К. : Вид. Парapan, 2002. — 152 с.
8. Чешко, В. Генетика, біоетика, політика: коеволюція культурно-психологічних парадигм сучасної цивілізації [Текст] / В. Чешко // Практична філософія. — 2001. — № 3. — С. 44–71.
9. Філософські та соціально-екологічні проблеми медицини [Текст] / за ред. М. В. Кривоносова, А. П. Алексєнко, І. С. Кратенка. — Х., 2002. — 215 с.
10. Швидка, Л. І. Біоетичні проблеми очима студентської молоді: аксиологічний вимір [Текст] / Л. І. Швидка // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики. — Запоріжжя, 2010. — С. 307–313.

ОТ МЕДИЦИНСКОЙ ЭТИКИ ДО БИОЭТИКИ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ

Швидкая Л. И.

Рассмотрены вопросы, связанные с актуализацией исследований биоэтических проблем в обществе. Выделены факторы, повлиявшие на возникновение и становление биоэтики как отрасли научного знания и социального института.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, медицина, медицинская этика, биоэтика, права человека, биомедицинские проблемы, биотехнологии, медицинализация.

FROM MEDICAL ETHIK TO BIOETHIKS: HISTORY PREMISES AND FACTORS OF THE FORMATION

Shwidka L. I.

This paper talks about questions connected with actualization of studying bioethical problems in society, sorts out factors that affected the origin and formation of bioethics as a branch of science and a social institute.

Key words: research progress, medicine, medical ethics, bioethics, human rights, biomedical problems, biotechnology, medicalization.

УДК 316.334.22

В. Б. Мягих, кандидат соціологічних наук, доцент

ІННОВАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ОЧИМА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ: соціологічний аналіз

Розглянуто питання, пов'язані з уведенням в практику навчального процесу положень Болонської конвенції. Проаналізовано ставлення студентів до кредитно-модульної технології. Визначені зміни, що відбулися в навчальному процесі після введення інновацій.

Ключові слова: Болонська конвенція, вищий навчальний заклад, інновації, студенти, викладачі, навчальний процес, кредитно-модульна система, рейтингове оцінювання, навчальні модулі.

Актуальність проблеми. Ефективність функціонування будь-якого суспільства багато в чому залежить від кількості та якості інновацій, їхнього змісту, характеру і спрямованості інноваційних процесів. З актуалізацією по-

треби у відновленні всіх сторін життєдіяльності українського соціуму на етапі трансформації його соціально-економічної та політичної систем нагальним стає впровадження соціальних інновацій в систему освіти. Особливого значення це набуває у зв'язку з інтеграційними процесами у сфері вищої освіти, що охопили європейські країни, в тому числі й Україну.

Створення Європейського Союзу, формулювання загальноєвропейських правових норм, впровадження єдиної грошової одиниці зумовили необхідність формування єдиної системи європейської освіти як одного з елементів, без котрого просто неможливо забезпечити функціонування європейської співдружності. У 1999 р. у найстарішому університеті світу в італійському місті Болонья було підписано документ, який поклав початок глобальним перетворенням, — так звану Болонську конвенцію. У травні 2005 р. Україна підписала в Бергені документи про приєднання до Болонського процесу, тим самим підтвердивши своє прагнення бути європейською державою. Одним з основних напрямів інтеграції України було визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті. Разом з цим постійно наголошується, що метою державної політики в системі освіти є не уніфікація існуючої вищої освіти, не втрата національних стандартів та традицій освіти, а спрямування зусиль на створення умов для розвитку особистості, творчої самореалізації кожного громадянина країни. Тому дослідження особливостей протікання впровадження положень Болонського процесу є вельми актуальним, оскільки дає інформацію щодо інноваційного середовища вищої освіти, яка являє собою комплекс освітянських курсів, освітянських технологій, розкриває специфіку модернізації навчального процесу з погляду творчої взаємодії викладачів і студентів.

Ступінь розробленості проблеми. В Україні проблеми інновацій, впроваджуваних в умовах вищої школи, вивчає значна кількість учених педагогічної та психологічної галузей. Серед учених соціологічного напрямку слід відзначити наробки В. Андрущенка [1], О. Гилюна [2], В. Городяненка [4], О. Лозинського [5], О. Навроцького [6], Б. Нагорного [7], Л. Сокурянської [8], А. Яковенка [7], Ю. Якименка [9] та ін.

Важливою, на наш погляд, є та обставина, що згідно з принципами Болонської декларації первинна відповідальність за якість одержуваних знань, умінь та навичок лежить на кожному навчальному закладі, а отже, саме певний університет, а в ньому факультети, в межах яких функціонують кафедри та окремі викладачі, несуть персональну відповідальність разом зі студентами за професійну підготовку фахівця, навчальний процес, рівень викладання дисциплін та їх засвоєння. Саме тому є важливим дослідження особливостей впровадження положень Болонського процесу в навчальну практику кожного ВНЗ, оскільки, зважаючи на специфіку та профіль ВНЗ, склад викладачів та

студентів, воно має свою специфіку. Особливої актуальності набуває дослідження думки з цього приводу студентської молоді, оскільки, будучи активним учасником навчального процесу, вона випробує на собі впроваджені інновації, адаптується (або не адаптується) до них.

Ураховуючи наведене, кафедра соціології праці та управління ВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» за участю авторки в 2010 р. провела опитування з метою вивчення думки студентської молоді щодо впровадження в навчальний процес положень Болонської системи. За спеціально розробленою вибіркою (враховувалися такі показники: факультет, курс, стать) було опитано 400 респондентів.

Мета статті — на основі аналізу даних проведеного соціологічного дослідження з'ясувати ставлення студентів ВНЗ «УДХТУ» до інновацій, впроваджуваних в навчальний процес в ході реалізації положень Болонської системи навчання. Передусім слід відзначити, що положення, які повинні виконуватися в рамках Болонського процесу, в найбільш загальному вигляді зводяться до шести основних позицій: 1) уведення двох циклів навчання: перший цикл для одержання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3–4 роки; другий цикл — для одержання ступеня магістра (1–2 роки навчання після бакалаврату) або ж ступеня доктора; 2) кредитна система, що передбачає уведення в усіх національних системах освіти єдиної системи обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах; 3) контроль якості освіти, який ґрунтуватиметься не на тривалості чи змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, яких набули випускники; 4) розвиток мобільності студентів та викладацького складу, а також внесення змін до національних законодавчих актів у галузі працевлаштування іноземців; 5) забезпечення працевлаштування випускників — всі академічні ступені та інші кваліфікації повинні реалізовуватися на європейському ринку праці; 6) забезпечення привабливості європейської системи освіти, залучення в Європу великої кількості студентів з інших регіонів світу [5, с. 22].

У рамках цієї статті ми акцентуємо основну увагу на такому елементі Болонської конвенції як кредитно-модульна система (КМС), яка є стрижнем навчального процесу сучасної вищої школи. З самого початку визначимо загальне сприйняття студентами ВНЗ «УДХТУ» положень Болонського процесу. Так, на запитання, чи ознайомлені студенти з основними положеннями Болонського процесу, були одержані наступні відповіді: добре ознайомлений — 26,1 %, маю загальні уявлення — 56,3 %, не ознайомлений зовсім — 9,4 %, важко відповісти — 7,7 %. Як бачимо, основна кількість студентів має тільки загальні уявлення щодо Болонського процесу та його положень (таблиця).

**Розподіл опитаних студентів за ступенем
їх задоволеності елементами кредитно-модульної системи**

(5 — повністю задоволений; 4 — задоволений значною мірою; 3 — одними елементами задоволений, а іншими — незадоволений; 2 — незадоволений значною мірою; 1 — повністю незадоволений; 0 — важко відповісти), у % до кількості опитаних.

Задоволеність	К задоволеності	5	4	3	2	1	0
1. Формами контролю знань	2,67	30,6	2,9	4,9	17,1	25,7	18,8
2. Тривалістю часу на засвоєння кожного модуля	1,33	29,4	8,6	13,1	20,8	18,0	10,2
3. Підходами до оцінювання знань	2,72	31,8	5,7	5,7	23,7	25,7	7,3
4. Структуруванням учбового матеріалу кожної навчальної дисципліни	2,83	34,7	4,9	6,9	22,0	25,3	6,1
5. Міждисциплінарними зв'язками учбових дисциплін	2,74	35,9	2,0	6,1	21,2	25,7	9,0
6. Якістю методичних рекомендацій до самостійної роботи студентів	2,85	33,1	7,3	12,7	16,7	18,8	11,4
7. Своєчасністю подання викладачами необхідної інформації для вивчення модуля	2,43	31,8	2,9	6,9	13,1	25,3	20,0
8. Якістю врахування викладачами всіх складових модуля	2,53	32,7	2,0	6,5	18,0	26,1	14,7
9. Змістом індивідуальних завдань, розроблених викладачами	2,55	31,8	2,0	5,7	25,3	20,4	14,7
10. Кількістю індивідуальних занять в рамках кожного модуля	2,70	32,7	3,7	10,6	18,4	23,3	11,4

Розрахунок коефіцієнта задоволеності показав незадоволення опитаних студентів практично всіма елементами кредитно-модульної технології. Як свідчать наведені дані, найбільшу незадоволеність викликають такі елементи КМС: тривалість часу на засвоєння кожного модуля, своєчасність подання викладачами необхідної інформації для вивчення модуля, якість врахування викладачами всіх складових модуля. Як бачимо, найбільше невдоволення викликають елементи кредитно-модульної технології, пов'язані з контрольними заходами. Змістовне і методичне забезпечення функціонування КМС викликає у студентів менше незадоволення.

Які ж зміни у навчальний процес внесли впроваджувані інновації, як сприймаються вони студентами? Так, 80,0 % опитаних відповіли, що вони стали частіше відвідувати лекції, 91,4 % — стали частіше відвідувати семінари, 75,9 % — стали приділяти більше часу підготування до контрольних модульних заходів, 42,9 % — стали приділяти більше часу самостійній роботі, 28,6 % — стали більше брати участь у науково-дослідницькій роботі, 22,0 % — стали більше уваги приділяти часу додатковим заняттям з предмета, 14,7 % — брати участь в громадській роботі, 11 % — стали частіше відвідувати бібліотеку, 5,3 % — займатися в гуртках за фахом. Отже, зміни, що відбулися після введення КМС, в основному стосуються відвідування лекцій і семінарів. Значно менше вони торкнулися такого важливого елемента, як самостійна підготовка.

І це при тому, що основна маса респондентів (70,6 %) виказала думку, за якою ВНЗ надає їм достатньо теоретичних знань для майбутньої професійної діяльності, але необхідно посилити практичну спрямованість, поліпшити формування професійних навичок і вмій, які сприяють ефективній адаптації майбутнього фахівця. Тобто, маємо зафіксувати певну суперечність — опитані студенти справедливо бажають поліпшення практичної підготовки, але своїх зусиль для цього не докладають, вважаючи це справою викладацького складу ВНЗ. Наведені дані дозволяють також припустити, що Болонська система у тому вигляді, як вона впроваджується, більше орієнтує студентів на кінцевий результат — накопичення балів для рейтингового оцінювання. У меншому ступеня вона стимулює до оволодіння фахом, розвитку професійних і громадських якостей. Це припущення підтверджують відповіді студентів на запитання, чи відбулися зміни в їх мотивації до навчання в умовах КМС. 16,7 % вважають, що вони стали більше орієнтуватися на одержання знань, 31,4 % — спрямовані на одержання необхідних балів, 4,5 % намагаються встановити певні стосунки з викладачами для одержання необхідних балів, 9,1 % вважають, що їх мотивація не змінилася, а 38,4 % не відповіли на це запитання.

Болонська система навчання, як уже наголошувалося, передбачає розвиток самостійності в оволодінні знаннями, розвиток здібностей не просто до пасивного одержання знань, а до їх самостійного накопичування і оновлення. Як було встановлено, ставлення студентів до самостійної роботи є досить несерйозним.

Це не випадково, оскільки вітчизняна система освіти сформувала у багатьох поколінь орієнтацію на пасивне засвоєння знань. Тому тільки 14,3 % опитаних вважають самостійну підготовку реальним шляхом одержання знань, 24,9 % — що вона сприяє саморозвитку студентів, 16,3 % — що самостійна робота вносить творчість в навчальний процес. Для значної кількості опитаних студентів це додатковий час для відпочинку, спілкування, виконання особистих справ тощо. Тому зрозумілим є той факт, що оптимальною формою учбового процесу основна маса опитаних (57,3 %) вважає традиційну (обов'язкові лекційні і семінарські заняття) форму занять, а 32,2 % як таку вважають саме Болонську систему. Певним чином це також може пояснити думку опитаних щодо прискорення впровадження Болонської системи у навчальний процес. Так, тільки 10,2 % опитаних вважають таке прискорення найважливішим і першочерговим завданням, 21,6 % — важливим, але не першочерговим завданням, а 50,2 % відповіли, що вітчизняна система освіти не гірша за Болонську, тому впроваджувати останню необхідно з обережністю, поступово. Значна кількість респондентів (18 %) взагалі не мають власної думки з цього приводу.

Як **висновок** зазначимо, що процеси реорганізації, реформування, модернізації в галузі освіти — дуже складні і актуальні в наш час. Радикальні зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, поставили перед системою освіти нагальну необхідність її трансформації та адаптації до нових суспільних умов життя. Найбільш життєздатними і перспективними виявилися ті освітні заклади, чії науково-педагогічні кадри дбайливо зберігають кращі вітчизняні освітянські традиції, модернізуючи їх відповідно до нових соціально-економічних умов, поповнюючи їх новітніми методами викладання з урахуванням потреб студентів — майбутніх фахівців і суспільства. Саме тому актуальними стають дослідження студентської молоді, яка є найчутливішою до інновацій, їй притаманні підвищена соціальна активність і соціальний динамізм, вона може розглядатися як ефективний індикатор соціальних змін, що відбуваються у ВНЗ.

Опитування ВНЗ «УДХТУ» дало змогу зафіксувати неоднозначне ставлення студентства до елементів КМС. З одного боку опитані студенти визнають необхідність поліпшення фахової підготовки в практичному аспекті, що, безсумнівно, пов'язано з активізацією власних зусиль, використанням додаткових ресурсів (практик, читання додаткової літератури, участь у науково-дослідницькій роботі тощо), а з другого — вони вважають ефективною традиційну систему навчання, нехтують самостійною роботою. Одержані дані дозволяють також припустити, що Болонська система ще не розкрила своїх можливостей, вона стимулює студентів на заняття тими видами навчальної діяльності, які забезпечують виконання контрольних заходів, одержання поточних і підсумкових модульних балів. У меншому ступені вона спонукає до оволодіння спеціальністю, розвитку професійних і громадських якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриющенко, В. П. Приватна вища школа на шляху інновацій [Текст] : монографія / В. П. Андриющенко, Б. І. Корольов. — Х. : Вид-во НУА, 2005. — 320 с.
2. Гилюн, О. В. Студент початку XXI століття: особливості ціннісних орієнтацій та соціальних норм [Текст] / О. В. Гилюн // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики. — Запоріжжя, 2010. Вип. 45. — С. 183–190.
3. Городяненко, В. Г. Соціальне самопочуття професорсько-викладацького складу ДНУ ім. О. Гончара [Текст] / В. Г. Городяненко, О. В. Гилюн // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. — Т. 18. — № 9/2. — С. 68–74.
4. Колот, А. Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю [Текст] / А. Колот // Вища шк. — 2004. — № 2–3. — С. 21–25.
5. Лозинський, О. Концептуальні засади кредитно-модульної системи організації навчального процесу та особливості формування навчальної підготовки фахівців [Текст] / О. Лозинський // Вища шк. — 2004. — № 1. — С. 42–44.
6. Навроцький О. І. Деякі проблеми обґрунтування методологічної стратегії дослідження інноваційних процесів у вищій освіті [Текст] / О. І. Навроцький // Грані. — 2005. — № 6. — С. 100–104.
7. Нагорний, Б. Г. Студентство і сучасність [Текст] / Б. Г. Нагорний, М. Л. Яковенко, А. В. Яковенко. — К. : Арістей, 2005. — 164 с.
8. Сокурская, Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода [Текст] / Л. Г. Сокурская. — Х. : Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. — 576 с.
9. Якименко, Ю. Кредитно-модульна система організації навчального процесу та особливості формування навчальної підготовки фахівця [Текст] / Ю. Якименко // Вища школа. — 2004. — № 1. — С. 50–62.

ИННОВАЦИИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ ГЛАЗАМИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА (социологический анализ)

Мягих В. В.

Рассмотрены вопросы, связанные с внедрением в практику учебного процесса положений Болонской декларации. Проанализировано отношение студентов к кредитно-модульной технологии. Выявлены изменения, которые произошли в учебном процессе после внедрения нововведений.

Ключевые слова: Болонская декларация, высшее учебное заведение, инновации, студенты, преподаватели, кредитно-модульная система, рейтинговая оценка знаний, учебные модули.

INNOVATIONS IN HIGH SCHOOL EYE STUDENT YOUTH OF THE TECHNICAL HIGH SCHOOL (sociological analysis)

Myagkih V. V.

The Considered questions connected with introduction in practical person of the scholastic process of the positions Bolonskaya declaration

The Author analyzed the attitude a student to credit-module technology. Revealed change, which proзошuu in scholastic process after introducing the innovations.

Key words: *Bolonskaya declaration, high educational institution, innovations, students, teachers, credit-module system, rating assessment, scholastic modules.*

УДК 316.61

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ І АНТИЦІННОСТІ УКРАЇНЦІВ: ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Здійснено комплексний аналіз традиційних моральних цінностей і антицінностей українського народу в усіх сферах суспільного життя від минулого до сьогодення. Показано, що глобалізаційні процеси в цілому негативно позначаються на системі цінностей українського суспільства. Зроблено висновок про те, що розв'язання проблеми полягає у тому, аби сполучити світові цінності із ціннісними стандартами української культури в єдину культуру, знайти оптимальне співвідношення двох протилежних начал: прагматизму та духовності.

Ключові слова: *суспільство, культура, цінності, антицінності, ідентичність, глобалізація.*

Актуальність проблеми. Основною тенденцією світового розвитку на сучасному етапі стала глобалізація. Провідну роль у ній відіграють США і західноєвропейські держави, які володіють потужними економічними, військовими, інформаційними та культурними ресурсами. Глобалізаційні процеси перш за все виявляються в уніфікації усіх сфер життєдіяльності народів світу. Відбувається вестернізація культури, англійська мова стає мовою світового спілкування, безперервне споживання матеріальних цінностей підноситься як культ на відміну від розвитку духовності, якій приділяється значно менше уваги. За таких умов Українська держава опинилася досить уразливою перед лицем західної культурної експансії. Чужа культура привнесла в українське суспільство чужі цінності, незрозумілих героїв та стиль життя, руйнуючи тим самим історичні традиції, цінності і культуру в цілому. Сьогодні можна говорити про загрозу зміни парадигми духовної культури українського суспільства і навіть руйнування культурної спадкоємності між поколіннями. У зв'язку із цим **актуальною** постає проблема аналізу традиційних моральних цінностей і антицінностей українців та зміни їх пріоритетів у глоба-

лізованому світі з метою попередження руйнування історичних культурних традицій, цінностей і збереження унікальної української ідентичності.

Наукове розроблення проблеми. Про необхідність захисту національної культури від західного впливу українські та російські вчені замислювалися починаючи з XIX ст. [1 — 6]. Так, М. Данилевський, розвиваючи свою теорію культурно-історичних типів, стверджував, що усі культури рівноцінні, що ніколи не було і не може бути ніякої загальнолюдської культури і, більш того, культурна уніфікація призводить до деградації [7]. Л. Гумільов висловлював думку про неможливість перейняти чужу культуру без шкоди для особистої, бо у такому разі втрачаються творчий потенціал та унікальність народу [8].

Не втрачає своєї актуальності проблема аналізу цінностей українського народу і сьогодні. Останніми роками з'явилося чимало праць, в яких аналізуються окремі історичні [9 — 11], економічні [12 — 14] та політичні [15 — 17] аспекти сутності і динаміки становлення ціннісних пріоритетів українців. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень даної проблеми, важливим залишається питання цілісного, всебічного аналізу процесу становлення і функціонування системи цінностей українців як динамічної системи в контексті минулого, теперішнього і майбутнього.

У зв'язку із цим **метою** статті є комплексний аналіз процесів трансформації системи цінностей українців у всіх сферах суспільного життя з метою запобігання західної культурної експансії і навіть втрати ідентичності. Основним предметним полем виступатиме дихотомія цінності/анти цінності, що відображує глибоку внутрішню динаміку цього процесу з огляду на новітні модифікації під впливом глобалізаційних тенденцій.

Проблема цінностей має досить складний і дискусійний характер, тому сучасна наука дає різні тлумачення цього соціального явища. Однак найчастіше під соціальними цінностями розуміють певну значущість явищ і предметів реального життя з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальної групи чи особи. У більш вузькому значенні — це моральні і естетичні імперативи (вимоги), вироблені людською культурою, що стали продуктом суспільної свідомості.

Соціальні цінності постійно виникають, розповсюджуються, функціонують певний час, а потім розчиняються, зникають і знову формуються, тобто цінності існують у суспільній структурі як ідеї-цінності соціальних груп, класів та окремих людей. У рамках нашого дослідження вважатимемо, що позитивними цінностями є ті, що відповідають прогресивному розвитку суспільства і самореалізації особи. У свою чергу антицінності — це ідеї, моральні і естетичні імперативи, що гальмують суспільний розвиток, руйнують особу та її ідентичність.

Відомо, що одні цінності швидко сприймаються і легко адаптуються у певному соціальному середовищі, а інші не можуть «прижитися» і стати

«своїми». Значною мірою це залежить від генетично й історично сформованих ментальних особливостей народу, що утворюють його культурну матрицю, свідомо-підсвідомий фундамент світосприйняття. Виникає запитання: які ж цінності є характерними для української ідентичності, а які — неприйнятні для ментальності українського народу?

Історичні дослідження свідчать про те, що наші предки займалися хліборобством, мали лагідну вдачу, відзначалися великою гостинністю, охайністю, працелюбністю, мистецькими здібностями. Полонених не перетворювали на рабів, як інші народи, а їм давали можливість вибору: повернутися за певний викуп чи залишитися і стати членом громади.

Формою родинного устрою був матріархат, поєднаний із моногамією. Може, із цієї причини серед українців завжди існувала розпорошеність. Вони не жили великими родинами. Відокремленість вела до розвитку індивідуалізму і формування любові до волі — з одного боку, а з другого — до взаємних непорозумінь і сварок, що часто призводило до внутрішньої боротьби.

Ця риса (індивідуалізм) шкідливо відбивалася на житті українського народу як у старі, так і у нові часи. Шкода від неї підсилювалася ще тим, що внаслідок матріархату українці ніколи не були схильні підлягати твердій владі і шанувати її авторитет. Характерний мотив звернення до варягів «Земля наша велика і багата, а ладу в ній немає» остається актуальним і сьогодні.

Варяжський вплив привніс українцям елемент войовничості і хоробрості, які на слов'янському ґрунті ушляхетнилися, переросли у цінності духовного аристократизму, коли людина ставить на перше місце не зовнішні ознаки гідності, не своє соціальне становище, матеріальні блага, а високі духовні цінності.

У княжу добу формуються такі моральні цінності українського народу, як релігійність та віротерпимість, святість, мужність, добросердечність та добропорядність, благородство, великодушність, працелюбність та охайність. Все найкраще, що притаманне людині: оптимізм, любов, радість, самопожертва, потяг до знання, реалізується в культурних традиціях українців.

У Козацький період, що відображений в історичних пам'ятках, піснях, думках та художніх творах, відтворюються такі якості, як патріотизм, лицарство, перевага цінності благ духовних над матеріальними, дружба, побратимство. Любов до знання і книжки, повага до освічених людей сприяли розвитку освіти. Наприклад, у запорожців була традиція частину здобутого у походах віддавати на розвиток Києво-Могилянської академії. Існували пошана до батьків, шанобливе ставлення до старших. Ще донедавна в українських селах до батьків, не кажучи вже про старших родичів і знайомих, обов'язково зверталися на «Ви». Серед українців розвивалися духовний аристократизм, почуття честі, гідності, самоповаги.

Важким випробуванням для волелюбних українців було кріпацтво, яке сприяло формуванню негативних духовних цінностей. Вони виявляються як мотиви туги і жалю у народних піснях, образах приреченості, пасивності у художніх творах, проголошенні «свободи від влади і плоті».

З часом прадавні антицінності українців на ґрунті багатівікової бездержавності, приниження культури, честі і гідності народу переросли у нові, що часто схожі на прадавні, але із сучасним забарвленням. Це все той самий індивідуалізм, хutorянська психологія «моя хата з краю», комплекси меншовартості, «молодшого брата», нерішучість, задрощі, втрата релігійності, нешанобливе ставлення до старших і навіть до своїх батьків.

За роки входження України до складу Радянського Союзу також відбулися значні трансформації цінностей українців. Соціалістична ідеологія і радянська дійсність, з одного боку, закріпили у світогляді людей цінності державного патерналізму, традиціоналізму та консерватизму, а з другого — сформували настанови на соціальне утриманство, обмеженість у матеріальних потребах, слабку економічну активність, відсутність цілеспрямованості.

Докорінні соціально-економічні перетворення, що розпочалися в Україні з 1991 р., сприяли глибоким змінам у ціннісній структурі населення. Під впливом економічних, політичних та культурних новацій в українців сформувалася дихотомічна ментальність, яка відобразила дихотомію самої соціальної дійсності. Це виявляється у тому, що нашим співвітчизникам, як і раніше, притаманні такі цінності, як свобода, зневажливе ставлення до грошей і кар'єри, прагнення рівності і безпеки, обмежено-інструментальне ставлення до освіти, негативне сприйняття чесності і порядності. З другого боку, все більшої значущості набувають цінності соціальної активності та самореалізації, орієнтація на багатство, кар'єрне зростання, успіх та соціальне визнання.

Важливим аспектом сучасного суспільного життя, однією з найбільш впливових сил, яка визначає подальший розвиток усіх сфер життєдіяльності держави, стала глобалізація. Перетворюючи світ у цілісний соціум, вона змінює оцінки різних цінностей, культур і традицій. Світові моральні зразки, стандарти науково-технічної і соціально-економічної раціональності неминуче транслуються через узагальнення соціального досвіду та позначаються на життєдіяльності українського соціуму.

Опинившись у проміжному становищі між економікою розвинених держав і країнами, що розвиваються, Україна стала плацдармом, на якому переплелися найбільш гострі суперечності, притаманні тим, і іншим. Висока щільність мережі глобальних міжнародних, міжгрупових та міжкультурних зв'язків не дозволяє ухилитися від контактів, залишитися байдужим або нейтральним. Приватний простір громадянина не ізолюється від соціуму, а включається у нього і під тиском прагматичних компромісів вимагає формування нових культурних цінностей та настанов.

Сьогодні моральні, духовні цінності зазнали значних змін майже в усіх сферах життя нашої держави. Національна культура відступає під натиском іноземної, особливо американської культури, яка нав'язує невластивий українській ментальності культ грошей, прагматизму, насильства. Романтичному ідеалу доброго, щиросердного українця нині протистоїть «новий українець», для якого всі інтереси зосереджені на матеріальних цінностях.

Переродження культурних традицій найбільшою мірою позначилося на молоді. Нові західні культурні ідеї та цінності, поширюючись у суспільстві, сприяють засвоєнню молодим поколінням запропонованого ідеалу і призводять до формування таких негативних якостей, як байдужість, конформізм, нігілізм, а значне економічне розшарування громадян — до підвищення заздрощів та агресії.

Стосовно формування політичних цінностей перш за все слід підкреслити, що в сучасних умовах політичне життя України є настільки складним і хаотичним, що часом важко піддається раціональному аналізу. Людині іноді неможливо ідентифікувати себе з тими чи іншими політичними цінностями та символами минулого і сьогодення.

Політична і економічна нестабільність в країні виявляється у широкому спектрі негативних емоцій людей відносно до політики та її інститутів: від тотальної апатії до агресивного протистояння. За таких умов аполітичність дуже часто стає громадянською позицією.

Політичній культурі українців також притаманна фрагментарність. Вона виявляється у розбіжності політичних інтересів і цінностей різних соціальних, демографічних, етнічних груп і навіть у протирічних орієнтаціях на рівні індивідуальної свідомості громадян. Її основними рисами є різноманітність політичних поглядів, швидка зміна політичних пріоритетів, спалахи екстремізму. Але у той же час, як наголошують провідні українські дослідники, за умов існування суверенної держави відроджуються такі традиційні риси української політичної культури, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до влади.

На переформуванні цінностей українців значною мірою позначилася тяжка економічна криза. Різке погіршення умов існування основної маси населення, безпрецедентне зростання нерівності між різними групами громадян, руйнування соціальної сфери сприяли моральній деградації суспільства. Криміналізація набула загального характеру і поширюється в усіх прошарках суспільства — від правлячої верхівки до соціальних низів. Серед населення більшою мірою переважають такі настрої, як пасивність, орієнтація на утриманське споживання, бажання підкоритися долі, мінімізувати свої потреби. Відсутні активістська мотивація, прагнення змінити існуючий порядок речей.

У той же час, як свідчать дослідження, у молодого покоління країни поступово виробляється орієнтація на незалежність, практичність, адекватне

ставлення до кар'єри, грошей та матеріальних цінностей взагалі. Однак у більшості громадян існують значні труднощі з формуванням прагматичної мотивації, пріоритету особистої ініціативи і активності, які відповідають цінностям глобалізованого світу. Особливостями українського характеру, як і раніше, залишаються відкритість, щирість, високий рівень емоційно-чуттєвого сприйняття, а індивідуалізм і досі виступає негативною якістю людини.

Висновки. Світ, що глобалізується, стає єдиним і проблема полягає у тому, аби сполучити світові цінності із ціннісними стандартами української культури в єдину культуру, знайти оптимальне співвідношення двох протилежних начал: прагматизму та духовності. Розв'язання цієї проблеми сприятиме розвитку України як незалежної держави, її економічному і духовному зростанню.

За даних умов завдання суспільних інститутів полягає у тому, аби максимально узгодити таке зближення, створивши певні матеріальні і правові підвалини для органічного поєднання глобалізму із традиціоналізмом, ідеї і практики створення взаємопов'язаного світу — з плюралізмом, різноманіттям загальнолюдського та національно-історичного.

Але і без ініціативи кожної окремої людини неможливо подолати негативні соціальні цінності та відродити нашу традиційну духовність. Тому для того, аби змінити ситуацію, у першу чергу необхідно усвідомити, що традиційні цінності народу можуть стати вирішальним чинником не тільки у визначенні ідеології суспільства, обранні його геополітичного курсу, а й навіть у виборі історичного шляху даного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський, М. Історія України-Русі : в 11 тт. [Текст] / М. Грушевський. — К. : Наукова думка, 1993.
2. Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть [Текст] / М. Грушевський. — К. : Наукова думка, 1991. — 485 с.
3. Липинський, В. Повне зібрання творів, архів, студії — Т. 6. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму [Текст] / В. Липинський; під ред. Я. Пеленського — ІСДНАНУ. Східн.-європ. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського. — К. : Філадельфія, 1995. — 470 с.
4. Данилевський, И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) [Текст] / И. Н. Данилевский. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 399 с.
5. Гумилев, Л. Н. Древняя Русь и Великая степь [Текст] / Л. Н. Гумилев. — М. : Мысль, 1992. — 781 с.
6. Костомаров Н. И. Две русские народности [Текст] / Н. И. Костомаров. — К. ; Х., 1991. — 387 с.
7. Данилевский, Н. Я. Россия и Европа [Текст] / Н. Я. Данилевский. — СПб. : Изд-во. С.-Петербург. ун-та, 1995. — 515 с.
8. Гумилев, Л. Н. Ритмы Евразии. Эпохи и цивилизации [Текст] / Л. Н. Гумилев. — М. : Экспрос, 1993. — 576 с.

9. Лавров, П. І. Історія південно-східної України [Текст] / П. І Лавров. — К. : Либідь, 1996. — 578 с.
10. Верстюк, В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення [Текст] / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. — К. : Наук. думка, 1995. — 686 с.
11. Попович, М. Нарис історії культури України [Текст] / М. Попович. — К. : АртЕк, 2001. — 728 с.
12. Присяжнюк, Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX — початок XX століття) [Текст] / Ю. П. Присяжнюк // Укр. іст. журн. — 1999. — № 3. — С. 23 — 33.
13. Еременко, Т. Экономическая ментальность украинского этноса [Текст] / Т. Еременко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2007. — № 2. — С. 103–127.
14. Демків, О. Экономическая мораль украинского общества в общеевропейском и внутрирегиональном измерении [Текст] / О. Демків, Л. Кондратик // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2007. — № 4. — С. 5–34.
15. Панина, Н. В. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине [Текст] / Н. В. Панина. // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 26–45.
16. Головаха, Є. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки [Текст] / Є. Головаха // Україна — 2002. Моніторинг соціальних змін ; за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Либідь, 2002. — 543 с.
17. Ручка, А. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України [Текст] / А. Ручка // Українське суспільство 1994–2001. Моніторинг соціальних змін — К. : Либідь, 2002 — С. 414–426.

МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И АНТИЦЕННОСТИ УКРАИНЦЕВ: СМЕНА ПРИОРИТЕТОВ В ГЛОБАЛИЗИРОВАННОМ МИРЕ

Маркозова Е. А.

Осуществлен комплексный анализ традиционных моральных ценностей и антиценностей украинского народа во всех сферах общественной жизни от прошлого до современности. Показано, что глобализационные процессы в целом негативно отражаются на системе ценностей украинского общества. Сделан вывод, что решение проблемы заключается в том, чтобы объединить мировые ценности с ценностями и стандартами украинской культуры в единую культуру, найти оптимальное соотношение двух противоположных начал: прагматизма и духовности.

Ключевые слова: общество, культура, ценности, антиценности, идентичность, глобализация.

MORAL VALUES AND ANTI-VALUES OF UKRAINIANS: CHANGING PRIORITIES IN THE WORLD GLOBALIZATION

Markozova O. O.

The author provides a comprehensive analysis of traditional moral values and anti-values of the Ukrainian people in all spheres of public life from the past to the present. It is shown that the globalization processes in general have a negative impact on the value system

of the Ukrainian society. It is concluded that the problem is to unite the world's values with the values and standards of the Ukrainian culture in a common culture, to find the optimum ratio of the two opposing principles: pragmatism and spirituality.

Key words: *society, culture, values, anti-values, identity, globalization.*

УДК: 316.356.2

Д. Л. Дзвіняк, здобувачка

ЕВОЛЮЦІЯ СІМ'Ї В КОНЦЕПЦІЇ Л. МОРГАНА

Розглянуто одну з головних концепцій еволюції сім'ї, де зроблено припущення про те, що сім'я є первинним осередком суспільства. Здійснено спробу простежити еволюцію сім'ї і шлюбу в концепції Л. Г. Моргана.

Ключові слова: *еволюція сім'ї, кровноспоріднена сім'я, пуналуальна сім'я, синди-асмічна сім'я, або парна сім'я, патріархальна сім'я, моногамна сім'я.*

Актуальність проблеми. Спрадавна всі спроби осмислення суспільного життя людей так чи інакше були зв'язані з розумінням сімейно-рольової організації. Інтерес до походження людства і людської історії завжди супроводжується інтересом до шлюбу, сім'ї, спорідненості як специфічних форм існування, збереження та відновлення життя поколінь. Неувага до проблеми соціології сім'ї на перших порах її розвитку перешкоджає створенню повної картини соціології сім'ї. Тільки докладно вивчена еволюція сім'ї та шлюбу дозволить представити перспективи розвитку сучасної сім'ї. Це пояснює актуальність даного дослідження.

Шлюбно-сімейні відносини як одна з найбільш значущих сфер у функціонуванні суспільства упродовж сторіч вивчалися багатьма дослідниками — Е. Дюркгеймом [1], К. Марксом [2], Ф. Енгельсом [3], М. Вебером [4], П. А. Сорокіним [5].

До середини XIX ст. сім'я розглядалася як початкова мікромодель суспільства, соціальні відносини виводилися з сімейних, саме суспільство тлумачилося як сім'я, що розрослася вище. Тому інтерес до походження людства сприяв розвитку історичного погляду на сімейний лад життя.

Традиційний аналіз включає низку підстав, зазначених у соціологічній теорії. Класики соціології під кінець XIX — на початку XX ст. акцентували появу раціонального начала в сім'ї в умовах розвитку капіталізму і відходу від феодальної патріархальності. Вони підкреслювали панування колективного

начала над індивідом, висловлювали ставлення до соціального інституту спадкоємства і сімейного способу життя в суспільствах різних типів, досліджували еволюція сім'ї та шлюбу, проводили порівняльний аналіз матріархату і патріархату, демонстрували універсальність родової організації для родового ладу [6, с. 93]. Саме Льюїс Генрі Морган вперше показав значення роду як основного осередку первісного суспільства, затверджуючи історичну закономірність розвитку форм власності від колективних до приватних, еволюції сім'ї та шлюбу від колективних форм до приватних.

Метою статті є аналіз концепції Моргана, яка дала поштовх для розвитку нового напрямку в соціології. Таким чином, об'єктом даної статті буде робота Моргана «Стародавнє суспільство» [7], а предметом — розгляд сім'ї з погляду еволюційного підходу до вивчення цієї проблеми.

Всю історію людського суспільства Морган поділяє на три епохи: дикість, варварство та цивілізацію, у свою чергу підрозділяючи кожна з них на нижчий, середній та вищий ступені, відповідно до успіхів у виробництві засобів існування. Кожен з цих ступенів, за визначенням Моргана, є певним станом суспільства і відрізняється притаманним цьому періоду способом життя.

Морган виділяє п'ять форм сім'ї, що існували в історії: кровноспоріднену, пуналуальну, синдіасмічну або парну, патріархальну та моногамну. Розглянемо ці форми докладніше.

Кровноспоріднена сім'я. Будучи першою після проміскуїтета (вільні сексуальні відносини між членами громади) [8, с. 170] і найбільш стародавньою формою даної установи вона перестала існувати навіть у найвідсталіших дикунських племен. Така сім'я виражає ті відносини спорідненості, які повинні були існувати в кровноспорідненій сім'ї, і припускає існування такої сім'ї для пояснення її власного існування. Морган веде свій доказ методом «від супротивного». Він намагається екстраполювати відомі властивості взаємодії між арійською системою спорідненості і моногамною сім'єю на взаємодію маловідомої малайської системи спорідненості і кровноспорідненої сім'ї. Простота і точність цієї системи звертають на себе увагу, прямо вказуючи на те, що груповий брак рідних і колатеральних братів та сестер був джерелом, з якого ця система виникла. Морган відзначає, що малайська система одержала свій початок у багатошлюбності кровних родичів, зокрема рідних братів і сестер. Вона дійсно почалася зі шлюбу між братами та сестрами і поступово включала в своє коло колатеральних братів та сестер у міру того, як розширювалося коло шлюбної системи. Якщо докладно розглянути дану систему спорідненості, то не знайдеться відмінності між спорідненістю за кров'ю та за властивістю.

Морган наводить і інші докази існування такої форми сім'ї. Наприклад, на Сандвічевих островах шлюб між братами та сестрами зберігся як пережиток кровноспорідненої сім'ї при пуналуальній сім'ї. Розглянувши «дев'ять

ступенів спорідненості китайців», дослідник відзначає, що в той час, коли утворилися ці ступені спорідненості, у китайців існувала пуналуальна сім'я, попередницею якої була кровноспоріднена сім'я.

Морган наводить головні висновки про те, що кровноспоріднена сім'я була першою організованою формою суспільства, вона, поза сумнівом, становила поліпшення передуючого неорганізованого стану, яке б воно не було. Від цієї форми сім'ї можна розпочинати історію людського прогресу, чинниками якого є розвиток домашніх установ, винаходів і відкриттів. Встановивши існування кровноспорідненої форми сім'ї, легко довести існування інших форм сім'ї. Саме на цей висновок Морган спиратиметься при подальшому розгляді розвитку інституту сім'ї.

Пуналуальна сім'я. Перехід до пуналуальної сім'ї, як вважає Морган, був викликаний поступовим виключенням рідних братів та сестер зі шлюбних відносин. Головний чинник, який підштовхнув походження нової форми сім'ї — це родова організація. На основі своїх досліджень Морган робить висновок про те, що в усіх людських племенах, які мали родовою організацією, у минулому панувала класова організація. Соціолог зміг знайти зачаток роду в австралійських класах і гавайських групах. У австралійських класах було відмічено два основних правила роду, а саме: заборона шлюбу між братами та сестрами і відлік походження за жіночою лінією.

Можна сказати, що пуналуальна сім'я виросла зі звичаю «пуналуа», за якого гавайські сім'ї утворювалися таким чином: рідні та колатеральні сестри вважалися дружинами групі «близьких товаришів», тобто «пуналуа»; вони один одному не були рідними братами, перебували відносно пуналуа, їх зв'язувало тільки те, що у них були загальні дружини. Звичай «пуналуа» допоміг скласти-ся туранській системі спорідненості. Звідси зрозуміло, що ця форма сім'ї утворилася з кровноспорідненої сім'ї. Прогрес суспільства від кровноспорідненої до пуналуальної сім'ї був початком великого руху вперед, яке підготувало шлях для родової організації, що поступово привела до синдіасмічної, а врешті-решт до моногамної сім'ї. Вплив родової організації на стародавнє суспільство був консервативним і в той же час прославляючим, оскільки ця установа була каталізатором змін, що відбувалися в той час у суспільстві.

Утвердившись в думці, що первісне суспільство в своїй основі було родовим, Морган різко протиставив його суспільству політичному (класовому). Позначені співтовариства являють собою два якісно відмінні один від одного типи соціальної організації. Родові об'єднання, де б вони не були географічно розташовані, виявляються ідентичними за структурою і принципами дії. Разом з тим вони трансформуються від нижчих до вищих форм відповідно до послідовного розвитку людей.

Синдіасмічна та патріархальна сім'ї. Морган розглядає ці форми сім'ї разом, оскільки вважає їх проміжними при переході до моногамії. Важливим

є те, що він не відносить до цих форм жодну систему спорідненості, мабуть, вважає, що при існуванні синдіасмічної і патріархальної сімей (нижчий і середній ступені варварства до появи моногамії на вищому ступені) панувала туранская система спорідненості.

Місце великих груп, пов'язаних шлюбними відносинами, зайняли шлюбні пари, що являють собою ясно виражені, хоча лише частково, індивідуалізовані сім'ї. У цій сім'ї можна вже визнати зародок моногамної сім'ї, проте у деяких істотних відносинах парна сім'я стояла нижче моногамної. Морган відзначає, що синдіасмічна сім'я була достатньо слабкою організацією, оскільки наодинці вона не могла подолати тягар життя. Зазвичай декілька таких сімей жили в одному будинку, утворюючи колективне домогосподарство, в якому панувало начало комунізму домашнього життя. Ця форма шлюбу була такою ж своєрідною, як і сім'я. Чоловіки не вибирали дружин, шлюб ґрунтувався не на відчутті, а на зручності та необхідності. Право влаштовувати шлюби своїх дітей було фактично надано матерям, і про шлюби звичайно домовлялися без відома вступаючих у шлюб. Тривалість шлюбу залежала від бажання сторін, але потім суспільство почало опиратися розлученням. Іншою межею шлюбних відносин Морган називає те, що від жінок стали вимагати вірності під загрозою жорстокого покарання, якому жінку міг піддати чоловік, не беручи на себе того ж самого зобов'язання. Цей привілей було проголошено привілеєм чоловіків, проте він обмежувався відсутністю засобів для того, аби ним користуватися. Родова організація, на думку Моргана, була головним знаряддям, за допомогою якого цей результат було досягнуто, проте лише в тривалому і поступовому процесі розвитку. Роди створили вищу, ніж раніше, органічну структуру суспільства, здатну розвиватися відповідно до потреб соціальної системи людства аж до настання цивілізації. Прогрес суспільства при родовій організації підготував шлях до появи синдіасмічної сім'ї. Це такі сім'ї, які зв'язували шлюбними відносинами осіб, неспоріднених одна одній. Такі шлюби давали сильніше покоління як фізично, так і розумово. Це нове покоління повинно було бути вище обидвох колишніх, і ця перевага мала привести до зростання інтелекту і збільшення чисельності. Але також Морган наводить причину, що гальмувала розвиток синдіасмічної сім'ї, — це війни. В період варварства вони порушували рівновагу між чисельністю родів, що повинно було сприяти зміцненню групового шлюбу. З другого боку, поліпшення засобів існування сприяло загальному прогресу сім'ї. Таким чином, сім'я стала поступово індивідуалізуватися, і далі Морган почав називати її патріархальною сім'єю [7].

Моногамна сім'я. Морган є одним з тих дослідників, який вважав, що дана форма сім'ї порівняно недавнього походження зовсім не є основною, тобто тією, з якої почало існувати суспільство. Виходячи з положення про те, що моногамна сім'я була одиницею організації соціальної системи, багато

вчених вважали рід з'єднанням сімей, плем'я — з'єднанням родів, а націю — з'єднанням племен. Тут ми знаходимо невідповідність у визначенні роду, отже, і різні теорії. От як це виглядає у Моргана: рід входить цілком у фратрію, фратрія — в плем'я, а плем'я — в націю; навпаки, сім'я не могла цілком входити в рід, тому що чоловік і дружина належали до різних родів [7].

Для повного розгляду моногамної сім'ї необхідно простежити еволюцію батьківської влади в дослідженні Моргана. У двох формах сім'ї — кровно-спорідненій і пуналуальній батьківська влада була немислима. Тоді існував матріархат, докази тому наведено при розгляді цих форм сім'ї. Коли з надр пуналуальної групи виник рід, він з'єднав усіх матерів з їх дітьми і подальшими нащадками за жіночою лінією до безкінечності в одному роді, який став одиницею організації, створеною ним соціальної системи. Звідси поступово розвинулася синдіасмічна сім'я, а разом з нею — і зародок батьківської влади. Ця перша слабка влада почала рости і безперервно збільшуватися з того часу, як нова сім'я разом з прогресом суспільства все більше і більше приймала моногамний характер. Коли з накопиченням власності бажання передавати її дітям привело до переходу відліку походження з жіночої лінії в чоловічу, тоді вперше виникла матеріальна підстава для батьківської влади. Тобто, можна сказати, що рід пройшов послідовні стадії розвитку. Ці зміни головним чином зводилися до двох процесів:

- переходу відліку походження від жіночої лінії (архаїчний порядок) до чоловічої (кінцевий порядок);
- зміни порядку спадкоємства майна померлого члена роду: від передавання його спочатку безіменним родичам, далі — агнатичним родичам і, врешті-решт, — дітям померлого.

Таким чином, накопичення власності і бажання передати її дітям було насправді чинником виникнення моногамії, що мала на меті забезпечити законних спадкоємців і обмежити їх кількість справжніми нащадками шлюбної пари.

Моногамія у даній формі виявляється в пізнішому періоді варварства. Як уже згадувалося, Морган знаходить її зачатки в синдіасмічній сім'ї. Він відновлює моногамну сім'ю на ранній стадії її розвитку за описами стародавніх письменників, які у свою чергу детально зупиняються на розгляді становища жінки. Соціолог схильний стверджувати, що перехід відліку походження з жіночої лінії в чоловічу вплинув несприятливим чином на становище та права дружини і матери, яка виявилася самотньою в домогосподарстві чоловіка і ізольованою від її родичів. Докладно розглядаючи моногамну сім'ю у римлян і греків, Морган доходить висновку про те, що, удосконалюючись разом з прогресом, моногамія не досягла свого ідеалу в класичне сторіччя, принаймні, найбільш високої досконалості вона досягла тільки у новий час.

Далі Морган аналізує три системи спорідненості, аби з'ясувати виникнення різних форм сім'ї та шлюбу. Отже, ми знаходимо один з головних ме-

тодів Моргана: аналіз систем спорідненості і відновлення за ними форм сім'ї і браку. У цьому полягає відмінність його методів дослідження від методів інших учених, які займалися цією проблемою. Морган уводить системи спорідненості як допоміжний елемент при доказі своїх гіпотез. Спробуємо коротко розглянути кожен тип системи спорідненості.

Малайська система спорідненості. За цією системою всі кровні родичі, близькі і віддалені, перебувають в одному з таких відносин спорідненості: батьки, діти, діди, внуки, брати та сестри. Ця система виникла разом з першою формою сім'ї — кровноспорідненою і є найважливішим доказом її стародавнього існування.

Туранська система спорідненості. Виникає тоді, коли починає панувати пуналуальна сім'я і з'являється родова організація. Морган вважає, що ця система могла виникнути тільки тоді, коли на попередню систему спорідненості (малайську) вплинула родова організація. А саме видозміни відбулися унаслідок того, що почали обмежуватися шлюбні стосунки між братами та сестрами, рідними та колатеральними. Морган відзначає, що ця система дивовижна своєю ретельністю, яка відгукнулася потім в наступній системі, — арійській.

Арійська система спорідненості. Виражає види спорідненості моногамної сім'ї. Вона не була заснована на туранській системі, як ця остання — на малайській, але змінила у цивілізованих націй колишню систему, що доводиться Морганом в інший шлях. Туранська система була зупинена, а на її місце введений *отисовий спосіб* — своєрідний перехід від однієї системи спорідненості до іншої. Далі виникла необхідність у такій великій установі, як родова організація, аби змінити малайську систему на туранську, і така впливова установа, як власність з її правами володіння і спадкоємства разом із створеною нею моногамною сім'єю, аби усунути туранську систему і змінити її на арійську.

Після невеличкої характеристики кожної системи спорідненості доцільно перейти до тез, відмічених у роботі Моргана.

Слід указати на тривалість періоду, протягом якого відбувалася еволюція форм сім'ї і систем спорідненості. Природно форми сім'ї розвиваються швидше, ніж системи спорідненості, які лише потім фіксують сімейні відносини. Ці системи розвивалися з прогресом суспільства з нижчого стану у вищий, і перехід від однієї до іншої системи характеризувався виникненням установи, яка глибоко впливала на структуру суспільства. Три такі системи, що слідували одна за одною, представляють весь розвиток сім'ї від кровноспорідненої до моногамної. Вже у початковому стані стародавнього суспільства повинно було існувати уявлення про споріднені відносини і для їх позначення могли бути винайдені відповідні терміни, постійне застосування яких до осіб, що складали таким чином групу родичів, привело до утворення системи спорідненості. Зрозуміло, що форма цієї системи залежала від форми шлюбу. Дослідник зводить ці системи врешті-решт до двох різних форм: одна — класи-

фікаційна, інша — описова. Таким чином, до класифікаційної форми належать малайська і туранська системи спорідненості, а до описової — арійська. Морган відзначає, що межа поширення обох основних форм — класифікаційної і описової майже збігається з демаркаційною лінією між варварськими і цивілізованими націями, — це виходить із закону прогресу. Ухвалення чи зміна систем спорідненості не відбувалися довільно. Їх виникнення пов'язане з органічними рухами суспільства, що викликали глибокі зміни в його стані. Раз дана форма увійшла до загального вживання, її номенклатуру винайдено і її метод встановлено, зміна в ній, за самою природою речей може відбутися тільки дуже повільно. Ця тенденція постійності збільшувалася ще тим, що системи спорідненості існували скоріше за звичаєм, ніж на основі законодавчого акта, скоріше як природні утворення, ніж штучні створення; тому рушійна система має бути такою ж універсальною, як і даний звичай. Елемент стійкості додає достовірності висновкам, зробленим Морганом.

Висновок. У статті ми спробували відтворити значення систем спорідненості, яке надавав Морган, створюючи свою теорію. Якщо інтерпретувати одержані висновки, то можна уявити, що він вирішував рівняння, в якому системи спорідненості були коефіцієнтами, а невідомими при них можна вважати форми сім'ї та шлюбу. Таким чином, тут була представлена інтерпретація еволюціоністської концепції соціології сім'ї, виражена Льюїсом Генрі Морганом у фундаментальній праці «Стародавнє суспільство».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм, Э. Самоубийство: социальный этюд [Текст] / Э. Дюркгейм ; пер. с франц., под ред. В. А. Базаров. — М. : Мысль, 1994.
2. Маркс, К. Критика политической экономии [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс ; Соч. — 2-е изд-е. — М., 1964. — Т. 46, ч. 1. — С. 51–508.
3. Энгельс, Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс ; Соч. — 2-е изд-е. — М., 1964. — Т. 21. — С. 23–178.
4. Вебер, М. Избранные произведения [Текст] : пер. с нем. / М. Вебер ; сост. Ю. Н. Давыдов. — М. : Прогресс, 1990.
5. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. А. Сорокин. — М. : Политиздат, 1992.
6. Карцева, Л. В. Модель семьи в условиях трансформации российского общества [Текст] / Л. В. Карцева // Социолог. исслед. — 2003. — № 7. — С. 92–100.
7. Морган, Л. Г. Древнее общество или исследование линий прогресса человечества от дикости через варварство к цивилизации [Текст] [Электронный ресурс] / Л. Г. Морган. — 2-е изд., Стереотип, 1935. — Режим доступа на <http://matriarhatv-sssr.narod.ru/mo.htm>
8. Галецкий, В. Встретит ли институт семьи XXII век? [Текст] / В. Галецкий // Дружба народов. — 2005. — № 6. — С. 168–184
9. Быстров, А. А. Концепции семьи: марксизм и советская социологическая школа [Текст] / А. А. Быстров // Социолог. исслед. — 2006. — № 11. — С. 73–81.

ЭВОЛЮЦИЯ СЕМЬИ В КОНЦЕПЦИИ Л. МОРГАНА

Дзвіняк Д. Л.

Рассмотрена одна из главных концепций эволюции семьи, которая сделала допущение о том, что семья является первичной ячейкой общества. Предпринята попытка проследить эволюцию семьи и брака в концепции Л.Г. Моргана.

Ключевые слова: эволюция семьи, кровнородственная семья, пуналуальная семья, синдиасмическая семья, или парная семья, патриархальная семья, моногамная семья.

THE FAMILY EVOLUTION IN L. MORGAN'S THEORY

Dzvinyak D. L.

The article is dedicated to the main concepts of the family evolution. It made the assumption that family is the basic unit of society. There is the attempt to deduce the marriage and family evolution of in L. G. Morgan's theory.

Key words: evolution of family, consanguine family, panaluan family, syndyasmian family, patriarchal family, monogamian family.

УДК: 331.5:331.54/55(477)

Н. М. Мамай, кандидат філологічних наук

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто особливості формування та функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень. Проаналізовано соціальні чинники трудової мобільності, особливості їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки. Розкрито механізм функціонування трудової мобільності на ринку праці на сучасному етапі. Досліджено ступінь мобільності як чинник, який відображує стан зайнятості соціально-демографічних груп населення.

Ключові слова: мобільність, трудові ресурси, ринок праці, соціально-професійна мобільність, чинники трудової мобільності, мотивація, зайнятість, сегментація ринку праці.

Актуальність проблеми. В умовах переходу до ринкових відносин відбувається трансформація усталеної системи господарювання і механізмів взаємовідносин соціально-економічних інститутів держави та суспільства. В аспекті таких змін великого значення набуває процес формування якісно нового ринку праці та механізмів руху робочої сили.

При обранні шляхів реформування ринку праці зараз на перший план виходить потреба у вивченні закономірностей трудової мобільності як основної умови розвитку і функціонування ринку праці та трудових відносин. Найголовнішим завданням суб'єктів ринкових відносин стає необхідність підтримання високої конкурентоспроможності за рахунок підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили та розширення її професійної гнучкості в сучасних умовах господарювання. Вирішення цього завдання перебуває в площині вивчення і регулювання процесів трудової мобільності як у межах підприємств, так і на рівні ринку праці.

Регульована трудова мобільність сприяє формуванню кадрового потенціалу з високим професійним рівнем робочої сили, що підвищує адаптаційні можливості як окремо взятого працівника, так і всього підприємства в цілому. Підвищений рівень мобільності персоналу приводить до дисбалансу кадрової структури підприємства, що позначається на зниженні виробничих показників і збільшенні витрат, пов'язаних з адаптацією, навчанням, підбором та найманням нових працівників. Це визначає необхідність поглибленішого вивчення закономірностей вияву мобільності кадрів в умовах інтенсивних структурних зрушень і дослідження критеріїв оптимального поєднання стабільності та мобільності робочої сили на ринку праці.

Аналіз інтенсивності та структури трудової мобільності в цілому та її складових зокрема дає змогу встановити закономірності механізму її функціонування на ринку праці, способи адаптації трудових ресурсів на підприємствах, напрями їх перерозподілу.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових підходів до вивчення і регулювання процесів трудової мобільності як у рамках трудових колективів, так і в ширшому плані — на ринку праці в умовах ринкових відносин, змін соціально-економічних інститутів.

Об'єктом дослідження виступають трудові ресурси, які формують ринок праці. Предмет дослідження — особливості формування та функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень.

Метою статті є всебічний аналіз соціально-економічних чинників формування та функціонування трудової мобільності в умовах перехідної економіки.

При цьому авторка ставила такі завдання:

- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до дослідження процесів трудової мобільності;
- проаналізувати соціально-економічні чинники трудової мобільності та виявити особливості їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки;
- розкрити механізм функціонування трудової мобільності на ринку праці.

Ступінь розробленості проблеми. Процес мобільності робочої сили досліджується на перетині двох основоположних дисциплін — економіки та соціології. Розглянемо ступінь розробленості цього питання з позиції кожної з наук.

Соціологічний підхід у вивченні проблем соціальної динаміки та мобільності, типології соціальних змін, моделювання соціальних процесів відображено у працях Ю. Аверіна [1], В. Граждана [2], В. Добренькова та А. Кравченко [3], П. Сорокіна [4], С. Фролова [5], П. Штомпки [6], Я. Щепанського [7]. Серед представників західної школи соціологічної проблеми трудової мобільності вивчали Дж. Стюарт Мілль [8], М. Вебер [9], Дж. Голдторп [10] та ін. Дослідження цих авторів спрямовано на розгляд соціального об'єкта в динаміці, зміну в часі його кількісних та якісних змінних. Так, П. Сорокін аналізував зміну соціального становища індивідів як перемену їхнього місця розташування у соціальному просторі [11, с.297]. Його робота цікава тим, що в ній проведено паралель між соціальною та професійною мобільністю, визначено їх причинно-наслідкові зв'язки та вплив на становище людини у структурі соціально-суспільних відносин.

Найповніше процес мобільності персоналу розглядається західними вченими, які досліджують економічну сферу. Її основоположниками є класики економічної теорії — К. Маркс та Ф. Енгельс [12], А. Сміт [13]. З їхньої точки зору, мобільність робітників може бути подано як економічну категорію, що виявляється у зміні праці, чергуванні професій та зміні робочого місця. Проблематику дії мобільності робочої сили на ринку праці представлено в роботах Дж. Кейнса [14] та ін.

Незважаючи на відносно солідне розроблення тематики дослідження, перспективним напрямом для вивчення залишається питання впливу трудової мобільності на ефективність діяльності підприємств в умовах формування ринкових відносин.

Основний зміст.

Аналіз інтенсивності та структури трудової мобільності в цілому та її складових зокрема дає змогу встановити закономірності механізму її функціонування на ринку праці, способи адаптації трудових ресурсів на підприємствах, напрями їх перерозподілу. Трудові ресурси — це працездатна частина населення, яка володіє фізичними та інтелектуальними здібностями до трудової діяльності, здатна виробляти матеріальні блага або надавати послуги, тобто трудові ресурси включають, з одного боку, тих людей, які зайняті в економіці, а з другого — не зайнятих, але здатних працювати. Отже, трудові ресурси складаються з реальних та потенційних працівників.

Структура механізму дії мобільності робочої сили на ринку праці містить п'ять елементів.

Перший елемент — це господарський механізм і спосіб його управління. На господарський механізм впливають, з одного боку, ринок, а з другого — держава. Разом з тим у зв'язку з дедалі більшим процесом регіоналізації на господарський механізм впливають і місцеві органи управління. Ринок і держава — це ланки органічної структури, що функціонує в рамках господар-

ського механізму. Внаслідок цього господарський механізм є інструментом, за допомогою якого здійснюється рух робочої сили на ринку праці.

Другий елемент — соціальна структура суспільства, що визначає соціальне оточення індивіда. Основу соціального оточення складають економічні відносини, які визначають розподіл суспільства на соціальні групи.

Третій елемент — економічне становище індивіда. Воно виражається в процесах ціноутворення на працю. Ціна праці об'єднує воедино початкові та кінцеві результати мобільності робочої сили.

Четвертий елемент — мотиваційні механізми економічної поведінки людини на ринку праці. Він визначає рух людини від одних потреб до інших, її реакцію на зміну умов функціонування економічної системи.

П'ятий елемент представлено рухом робочої сили на ринку праці, тобто самою мобільністю. Він перебуває у причинно-наслідковій залежності від господарського механізму, економічного становища індивіда, соціальної структури суспільства та мотиваційних механізмів поведінки працівника на ринку праці. У той же час цей елемент є сполучною ланкою всіх інших чотирьох елементів.

Трудова мобільність показує чутливість реакції індивіда як носія робочої сили, з одного боку, на розвиток суспільної праці, стан загальної динаміки виробництва, впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, на валові інвестиції, а з другого — на розміщення чинників виробництва, зміни в соціально-економічному становищі індивіда, мотиваційні механізми поведінки людини на ринку праці.

Відповідно складовими мобільності трудових ресурсів є пропозиції робочих місць і пропозиція робочої сили на ринку праці, які визначають напрям руху робочої сили, їх форми та функції.

Мобільність робочої сили поділяється на соціально-професійну та територіальну. Соціально-професійна мобільність являє собою процес зміни змісту трудової діяльності, викликаної різними причинами. Територіальна мобільність — це міграція, під якою розуміється саме просторове переміщення працездатного населення, що викликається змінами у розвитку та розміщенні виробництва, умовами існування робочої сили. Мобільність робочої сили характеризується певними чинниками, які можна поділити на чотири групи:

- ті, що передбачають необхідність змін у мобільності робочої сили;
- ті, що відображують бажаність мобільності внаслідок низки соціально-економічних обставин;
- ті, що оцінюють легкість мобільності через систему характеристик, які можуть сприяти чи перешкоджати їй;
- ті, що відображують поінформованість людини про можливі варіанти мобільності, важливі в умовах перехідного періоду до ринкової економіки.

Детермінуючими чинниками трудової мобільності є саме соціально-економічні обставини, які у свою чергу нерозривно пов'язані з мотивацією

переміщень. Зокрема, це екстремальні мотиви (переміщення відбуваються внаслідок або реальної кризи певної сфери зайнятості, або «передбачення» неперспективності робочих місць самими працівниками); мотиви максимального чи мінімального досягнення та збереження (наприклад, збереження попереднього рівня оплати праці); майнові мотиви (вирішальне значення має можливість або стати власником, або вигідно та безболісно «позбутися» конкретних засобів виробництва з метою бажаної зміни зайнятості); непрямі мотиви (формально переміщення відбуваються заради якихось нематеріальних цілей — відповідності роботи спеціальності та кваліфікації, кращим організаційним умовам праці).

Як зазначав Р. Інгларт, система переваг і орієнтирів конкретної людини, як правило, формується ще на початку життя і згодом змінюється дуже рідко. Тому частка людей з відверто вираженими «постматеріалістичними» орієнтирами збільшуватиметься лише у міру зміни поколінь, що вступають в життя з новими ціннісними настановами. Зі зростанням людей, які звільняються від матеріалістичних мотивів, виникає новий соціальний шар, який об'єднує осіб, що «навіть змінюючи свою роботу ... не змінюють своїх економічних і соціальних позицій... (й тому) не належать до пролетаріату та не можуть бути експлуатовані як клас» [цит. за: 15, с. 143]. Тому на відміну від високорозвинених країн, де провідними мотивами стають «постекономічні» збудники (самовдосконалення, накопичення нових знань, соціальне визнання), в Україні в результаті соціально-економічних змін на перший план виходять такі мотиви трудової мобільності, як матеріальне забезпечення, вдосконалення умов праці, професійно-кваліфікаційні показники трудової діяльності, можливість вирішення житлового питання.

Слід підкреслити, що ступінь мобільності, яка відображує готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну належність та місце проживання, є найважливішим чинником, який відображує стан зайнятості усіх соціально-демографічних груп населення. Під соціальним змістом зайнятості слід розуміти стійку систему поведінки соціальних груп у сфері зайнятості, взаємодію цих груп між собою та державою, систему, регульовану, з одного боку, соціальними інститутами даного суспільства, а з другого — соціально-економічним становищем цих груп, їх соціальними інтересами, ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами. Основу соціального механізму зайнятості становить активність соціальних груп, що пов'язує всі елементи системи в єдине ціле. Для оптимізації роботи соціального механізму зайнятості необхідний постійний аналіз результатів активності соціальних груп в економічній і соціальній сферах, рівня розвитку продуктивних сил суспільства, обсягу та структури національного доходу, соціальних якостей працівника. При вивченні дії цього механізму особливу увагу слід приділити таким аспектам:

– залежність економічного розвитку від поведінкових чинників, оскільки становище та інтереси різних соціальних груп зумовлюють відповідні способи поведінки у сфері зайнятості, в тому числі ті, що суперечать економічним інтересам держави;

– залежність елементів соціального механізму від культурного середовища, яке формує певні традиції, стереотипи поведінки, соціальні норми;

– залежність методів державного регулювання сфери зайнятості від діяльності та поведінки певних соціальних груп.

При цьому треба пам'ятати, що розв'язання економічних та соціальних аспектів проблеми зайнятості вони можуть суперечити один одному. В такому разі необхідно шукати компроміс, не забуваючи, однак, що від ступеня реалізації економічних критеріїв залежить і можливість відступлення від них заради досягнення соціальних цілей.

Соціальна структура робочої сили є найважливішим чинником сегментації ринку праці. До його окремих «фрагментів» традиційно «прив'язані» певні соціальні групи. Як слушно відзначав О. Шкаратан, ці жорсткі функціонально-інституційні структури, що розподіляють зайнятих за відповідними сегментами ринку праці, є чинником їх соціального відтворення [16, с. 203].

Таким чином, конкретним секторам ринкової стратифікації відповідають стійкі механізми професійної соціалізації працівників, що передаються через систему міжпоколінної мобільності.

До основних причин соціальної сегментації ринку праці можна віднести освітні, вікові, гендерні, етнічні, конфесійні, територіально-регіональні. Одні з них, наприклад рівень освіти, слід відносити до чинників, що передбачають об'єктивну диференціацію працівників за щаблями професійної компетенції і є природним наслідком тих переваг, які вони отримують у процесі обрання того чи іншого робочого місця. Те ж саме можна сказати і про регіональні чинники, коли альтернативи обрання робочих місць залежать від конкретних можливостей людей долати просторово-часові бар'єри професійної мобільності.

Не можна повністю погодитися з тим, що віковий чинник є причиною професійної дискримінації. По-перше, існує досить жорстка кореляція зростання віку та кваліфікації, яка вказує на об'єктивні тенденції зміни рівня кваліфікації залежно від часового чинника. По-друге, професійний досвід, що залежить від стажу роботи, навіть у разі рівного кваліфікаційного статусу цінується вище і є природним чинником професійних переваг. Зрозуміло, вікові кореляції вибору робочих місць заперечувати не можна. За інших рівних умов існує цілком певна статистична тенденція, яка вказує на тісний зв'язок між динамікою професійного і життєвого циклу працівників та фазовим процесом їх розподілу на робочі місця різної кваліфікації.

Гендерні, етнічні, конфесійні причини вказують на видимі чи латентні чинники професійної дискримінації та сегрегації, які домінують у тих чи

інших соціальних системах. Тут соціальна нерівність, що «вимірюється» такими критеріями, як стать, раса, етнос, походження тощо, визначає селективні механізми розподілу працівників за різними зонами професійної спеціалізації. Треба зазначити, що у цьому разі критерії компетенції часто не мають домінуючого значення у відданні переваги роботодавців, а заміщуються іншими стандартами: лояльності, соціальної належності, протекціонізму, корпоративної солідарності.

Отже, ринок праці не може розглядатися як гомогенне утворення, у тому числі з причин суто соціального характеру. Йдеться про те, що рекрутування робочої сили опосередковується механізмами соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію зайнятих на робочих місцях згідно з встановленими соціальними стандартами певної економічної культури та відповідними їй перевагами професійного вибору з боку як роботодавців, так і працівників.

Сутність механізму дії системи мобільності робочої сили повною мірою виявляється у виконуваних нею (системою) функціях розподілу, перерозподілу та оновлення робочої сили на ринку праці.

Розподіл робочої сили виражається у вступі на ринок праці випускників шкіл, професійно-технічних, середньо-спеціальних та вищих навчальних закладів, тобто осіб, які уперше починають трудову діяльність.

Перерозподіл робочої сили на ринку праці являє собою часткову форму розподілу робочої сили, зумовлену суспільним поділом праці. Останній веде до поділу суспільного виробництва на види, галузі та сфери, співвідношення між якими виростає з потреб суспільства. За допомогою мобільності робочої сили на ринку праці як реакції на зміну співвідношення між видами, галузями та сферами економіки здійснюється переміщення працівників від одних видів праці до інших на вторинному ринку праці.

Оновлення робочої сили на ринку праці виявляється у формуванні нової якості робочої сили, що відбувається під впливом суспільного розподілу праці. У цьому разі суспільний поділ праці змінює її функції. Тут важливими є не тільки зміна змісту праці, а й постійне поліпшення умов праці та всебічний розвиток людини. У формуванні нової якості робочої сили значну роль відіграють освіта, підготування кадрів, зростання професійної майстерності та кваліфікації. Саме на цій основі змінюється структура робочої сили.

Висновки. Проведений нами аналіз соціально-економічних чинників, що впливають на трудову мобільність, показав, що найбільші можливості у сфері впливу на процеси трудової мобільності закладено в групі особистісних чинників, що формуються на рівні працівника, до яких належать: економічні чинники, чинники соціально-культурної та професійної орієнтації, рівень та якість освіти суб'єкта трудових переміщень, вік, стаж роботи.

В умовах перехідної економіки соціальну сегментацію ринку праці зумовлюють механізми соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію за-

йнятих на робочих місцях згідно з встановленими соціальними стандартами певної економічної культури та відповідними їй перевагами професійного вибору з боку як роботодавців, так і працівників.

З метою докладнішого опису системи мобільності трудових ресурсів як соціально-економічного процесу необхідно вдаватися до побудови стійкої системи відносин індивіда, соціальних груп і держави, та розглядати їх тільки в умовах тісної взаємодії. Ця система регулюється, з одного боку, державою, її політичними та правовими органами, переважаючим господарським механізмом, ступенем розвитку регіонів та розміщенням ресурсів, національними та історичними традиціями, а з другого — соціально-економічним становищем індивіда та його належністю до певного соціального оточення, соціального шару, які значною мірою визначають мотивацію поведінки на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверин, Ю. П. Люди управляют людьми: модель социологического анализа [Текст] / Ю. П. Аверин. — М. : Изд-во МГУ, 1996. — 143 с.
2. Граждан, В. Д. Деятельностная теория управления [Текст] / В. Д. Граждан. — М. : Изд-во РАГС, 1997. — 112 с.
3. Добренъков, В. И. Социология [Текст] : в 3 т. / В. И. Добренъков, А. И. Кравченко — М. : ИНФРА-М., 2000. — Т. 2 : Социальная структура и стратификация. — 2000. — 535 с.
4. Сорокин, П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений [Текст] / П. Сорокин ; пер. с англ. В. В. Сапова. — СПб. : РХГИ, 2000. — 1056 с.
5. Фролов, С. С. Социология организаций [Текст] / С. С. Фролов. — М. : Гардарики, 2001. — 304 с.
6. Штомпка, П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка. — М. : Аспект-Пресс, 1996. — 223с.
7. Щепанський, Я. Елементарные понятия социологии [Текст] / Я. Щепанський ; пер. с польск. М. М. Гуренко. — М. : Прогресс, 1969. — 240 с
8. Милль, Дж. С. Основы политической экономии [Текст] / Дж. С. Милль. — М. : Прогресс, 1981. — Т. 3. — 1981. — 448с.
9. Вебер, М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер.- М. : Прогресс, 1990. — 804 с.
10. Goldthorpe, J. Social mobility and class structure in modern Britain [Text] / J. Goldthorpe. — Oxford : Clarendon press. 1987. — 377 p.
11. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. А. Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
12. Маркс, К. Соч. [Текст]. — 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Госиздат. 1955 — 1981. — Т. 3: Тезисы о Фейербахе, «немецкая идеология». — 1955. — 630 с.
13. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] : в 2 т. / А. Смит. — М. : Наука, 1993. — Т. 1. — 1993. — 570 с.
14. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс — М. : Прогресс, 2002. — 187с.

15. Иноземцев, В. Л. Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция и формирующаяся реальность [Текст] / В. Л. Иноземцев // Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. Л. Г. Мельника. — Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. — С. 120–148.
16. Шкаратан, О. Социальное воспроизводство [Текст] // Радаев В. В., Шкаратан О. И. Социальная стратификация / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан — М. : АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. — С. 200–221.
17. Радаев, В. Социологические подходы к анализу рынка труда: спрос на труд [Текст] / В. Радаев // Рос. экон. журн. — 1995. — № 3. — С. 86–92.
18. Микульский, К. Формирование новой модели занятости [Текст] / К. Микульский // Экономист. — 1997. — № 3. — С. 46–52.
19. Радаев, В. Социологические подходы к анализу рынка труда: предложения труда [Текст] / В. Радаев // Рос. экон. журн. — 1995. — № 4. — С. 82–89.
20. Агабекян, Р. Л. Современные теории занятости [Текст] / Р. Л. Агабекян, Г. Л. Авагян. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 190 с.

СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ТРУДОВОЙ МОБИЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.

Мамай Н. Н.

Рассмотрены особенности формирования и функционирования трудовой мобильности в условиях социально-экономических преобразований. Проанализированы социальные факторы трудовой мобильности, особенности их воздействия на движение рабочей силы в условиях рыночной экономики. Раскрыт механизм функционирования трудовой мобильности на рынке труда на современном этапе. Исследована степень мобильности как фактор, отражающий состояние занятости социально-демографических групп населения.

Ключевые слова: мобильность, трудовые ресурсы, рынок труда, социально-профессиональная мобильность, факторы трудовой мобильности, мотивация, занятость, сегментация рынка труда.

SOCIAL FACTORS OF LABOUR MOBILITY UNDER MARKET ECONOMY.

Mamay N. M.

The paper deals with peculiarities of formation and functioning of labour mobility under conditions of social and economic transformations. The author analyses social factors of labour mobility, peculiarities of their influence upon manpower movement under market economy, as well as the extent of mobility as the factor which reflects the state of employment of socio-demographic groups of population. The functioning mechanism of labour mobility on the labour market at the present stage has been described as well.

Key words: mobility, labour resources, labour market, socio-professional mobility, factors of labour mobility, motivashion, employment, market labour division.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НОВИЙ «ЛОЦМАН» У МОРІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Оскільки соціологія є однією з найважливіших суспільних наук, яка формує у студентів уявлення про характер, особливості, закономірності і закони суспільного буття особистостей, різних соціальних груп, спільнот, суспільства в цілому, то поява нової навчальної літератури є завжди своєчасною і актуальною. Тому укладання професором В. І. Масальським навчального посібника «Соціологія у конспективному викладенні»,¹ звісно, розширює і збагачує навчально-методичну базу для вдосконалення змісту соціологічної освіти студентів несоціологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Структурно посібник складається зі вступу, тематичного плану занять з курсу «Соціологія», чотирьох змістовних розділів (тематичних модулів): «Проблеми теорії та історії соціології» (висвітлено ключові моменти теорії та історії соціології: зміст соціології як окремої науки, її об'єкт, предмет та функції, структура соціологічного знання, основні закони і категорії соціології, а також генеза й еволюція розвитку соціологічного знання), «Суспільство як соціальна система» (розкрито соціологічне розуміння суспільства як соціальної системи: через пізнання його соціальної структури процес життєдіяльності суспільства як сукупності соціальних дій, взаємодій, відносин, соціальних конфліктів тощо), «Основні категорії і поняття спеціальних соціологічних теорій» (присвячено аналізу основних категорій і понять спеціальних соціологічних теорій, які складають відповідну підсистему соціологічного знання, одну з основних структурних ланок соціологічної науки), «Методологія і методика соціологічних досліджень» (подано методологію, принципи організації та технологію проведення соціологічних досліджень, які є головним інструментом одержання соціальної інформації. Водночас тут розкри-

¹ Масальський, В. І. Соціологія у конспективному викладі [Текст] : навч. посіб. до занять та модульного контролю знань студентів несоціологічного фаху / В. Масальський. – 2-е вид. доопрац. – Донецьк : Юго-Восток, 2010, – 317 с.

ваються основні методи збирання соціологічної інформації, зміст, структура та вимоги до розроблення програми соціологічного дослідження, а також технології соціологічного аналізу даних та способів використання його результатів) та розділу п'ятого, який повністю присвячено проведенню практичних занять з соціології: це теми і плани семінарів, практикумів, самостійної роботи, конкретні поради щодо якісної підготовки студентів до семінарів, рекомендації щодо написання і оформлення творчих студентських робіт, і, нарешті, контрольні питання, завдання та тести з самоперевірки.

Позитивними характеристиками навчального посібника є його інформаційна насиченість, великий обсяг навчального матеріалу, лаконічність, подання у скороченому вигляді відповідей на 100 запитань з різних сфер соціологічного знання. Не можна не відмітити і послідовність викладання соціологічної інформації, ознайомлення з якою надає студентам можливість поступово поглибитися у предмет соціології. Логіка авторської побудови змісту навчального посібника зумовлена багаторічним викладацьким досвідом професора В. І. Масальського у вищих навчальних закладах несоціологічного профілю і, звісно, має право на своє існування.

Змістовними видаються і практичні завдання, подані у розділі п'ятому, виконання яких надасть можливість викладачам не тільки перевірити у студентів рівень усвідомлення ними соціологічного змісту суспільних явищ і процесів, а й розширити їх світогляд, сформувати активну громадянську позицію.

Навчальний посібник написано з урахуванням нестандартних методів навчання, є легким для сприйняття та, видається, повинен бути ефективним при його самостійному вивченні.

Разом з тим є декілька пропозицій, які, на наш погляд, сприяли б удосконаленню змісту навчального посібника. Так, вважаємо, що не всі назви тематичних підрозділів відповідають його змісту. У розділі першому «Проблеми теорії та історії соціології» практично не ставляться і не обговорюються наукові проблеми, а подано у тезисному вигляді інформацію про предмет, об'єкт, функції соціології, структуру соціологічного знання та основні етапи розвитку соціологічної науки. У розділі четвертому треба було більше уваги приділити методиці соціологічних досліджень. Натомість автор прагне визначити різноманітні поняття, забуваючи відмінність між поняттям як теоретичним конструктом, що кожен раз розбудовано завдяки концептуалізації як особливої пізнавальної процедури, та дефініцією явища, процесу та ін., що власне й має місце в тексті навчального посібника.

Попри ці зауваження вважаємо, що навчальний посібник професора кафедри історії слов'ян, декана факультету суміжних (додаткових) професій Донецького національного університету, академіка Української технологічної академії Василя Івановича Масальського «Соціологія у конспективному ви-

кладенні» буде корисним для студентів несоціологічних факультетів вищих навчальних закладів у процесі опанування соціологічними знаннями і навичками дослідження сутності соціологічних явищ і процесів. Приємно, що праця В. І. Масальського одержала високу оцінку з боку Міністерства освіти і науки України, яке провело незалежну експертизу навчального посібника і ухвалило його до видання з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів несоціологічних спеціальностей вищих навчальних закладів».

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор;

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

НАШІ АВТОРИ

АЛЕКСЕЄНКО <i>Алла Петрівна</i>	<i>Харківський національний медичний університет, доктор філософських наук, професор</i>
БОЖЕНКО <i>Алла Миколаївна</i>	<i>Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ), аспірантка</i>
ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук</i>
ГОЛОВКО <i>Ірина Валентинівна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат політичних наук</i>
ГРОМИКО <i>Олег Васильович</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЕНИСЕНКО <i>Ірина Дмитрівна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗВІНЯК <i>Діна Леонідівна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, здобувачка</i>
ДЖАБЕР <i>Наджим Абдулли аль-Темімі</i>	<i>Європейський університет м. Київ, здобувач</i>
ЗАХАРОВА <i>Віра Олександрівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, здобувачка</i>
ЗАЙДЕЛЬ <i>Марина Ігорівна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, магістр політології</i>
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЗІНЧЕНКО <i>Олена Володимирівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор історичних наук, доцент</i>
КАРАВАЄВ <i>Вадим Сергійович</i>	<i>Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ, аспірант</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, доцент</i>
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

КРОТЮК <i>Василь Андрійович</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КУЦ <i>Галина Михайлівна</i>	<i>Харківський національний університет імені К. Н. Каразіна, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЛЕВЧУК <i>Віктор Георгійович</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна кандидат філософських наук, доцент</i>
МАНДРАГЕЛЯ <i>Володимир Андрійович</i>	<i>Національна академія державного управління при Президентіві України, доктор філософських наук, доцент</i>
МАКСИМОВ <i>Сергій Іванович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор</i>
МАКСИМОВА <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Севастопольський національний технічний університет, кандидат політичних наук, доцент</i>
МАМАЙ <i>Наталя Миколаївна</i>	<i>Моріупольський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат філологічних наук</i>
МОТОРНЮК <i>Тетяна Миколаївна</i>	<i>Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, здобувачка</i>
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільний університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
МЯГКИХ <i>Вероніка Борисівна</i>	<i>Український державний хіміко-технологічний університет (м. Дніпропетровськ), кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, доктор філософських наук, доцент</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, доцент</i>
ПОЛИЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, доцент</i>
РОМАНЮК <i>Олександр Іванович</i>	<i>Харківська державна академія культури, кандидат історичних наук, доцент</i>
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	<i>Харківський інститут Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>

СЕМЕНОВ <i>Сергій Станіславович</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
СЕЛЮТІН <i>Дмитро Олександрович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, здобувач</i>
СУКАЧОВА <i>Ганна Павлівна</i>	<i>Українська інженерно-педагогічна академія (м. Харків), кандидат педагогічних наук</i>
ТАГЛІНА <i>Юлія Сергіївна</i>	<i>Харківський національний університет імені Н. В. Каразіна, кандидат філософських наук, доцент</i>
ФЕСУН <i>Галина Стефанівна</i>	<i>Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, здобувачка</i>
ШВИДКА <i>Лідія Іванівна</i>	<i>Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ШЕФЕЛЬ <i>Сергій Вікторович</i>	<i>Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>АЛЕКСЕЄНКО</i> <i>Алла Петрівна</i>	28	<i>ЛЕВЧУК</i> <i>Віктор Георгієвич</i>	28
<i>БОЖЕНКО</i> <i>Алла Миколаївна</i>	221	<i>МАНДРАГЕЛЯ</i> <i>Володимир Андрійович</i>	13
<i>ВОДНІК</i> <i>Валентина Давидівна</i>	237	<i>МАКСИМОВ</i> <i>Сергій Іванович</i>	53
<i>ГОЛОВКО</i> <i>Ірина Валентинівна</i>	172	<i>МАКСИМОВА</i> <i>Олена Миколаївна</i>	137
<i>ГРОМИКО</i> <i>Олег Васильович</i>	43	<i>МАМАЙ</i> <i>Наталя Миколаївна</i>	282
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	3	<i>МОТОРНЮК</i> <i>Тетяна Миколаївна</i>	182
<i>ДЕНИСЕНКО</i> <i>Ірина Дмитрівна</i>	125	<i>МАРКОЗОВА</i> <i>Олена Олексіївна</i>	268
<i>ДЗВІНЯК</i> <i>Діна Леонідівна</i>	275	<i>МЯГКИХ</i> <i>Вероніка Борисівна</i>	261
<i>ДЖАБЕР</i> <i>Наджим Абдулли аль-Темімі</i>	202	<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрійович</i>	20
<i>ЗАХАРОВА</i> <i>Віра Олександрівна</i>	90	<i>ПОГРІБНА</i> <i>Вікторія Леонідівна</i>	230
<i>ЗАЙДЕЛЬ</i> <i>Марина Ігорівна</i>	167	<i>ПОЛИЩУК</i> <i>Ігор Олексійович</i>	116
<i>ЗИМОГЛЯД</i> <i>Віктор Якович</i>	131	<i>РОМАНЮК</i> <i>Олександр Іванович</i>	157
<i>ЗІНЧЕНКО</i> <i>Олена Володимирівна</i>	97	<i>САВЧЕНКО</i> <i>Ольга Олександрівна</i>	20
<i>КАРАВАЄВ</i> <i>Вадим Сергійович</i>	210	<i>СЕМЕНОВ</i> <i>Сергій Станіславович</i>	43
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрій Юрійович</i>	78	<i>СЕЛЮГІН</i> <i>Дмитро Олександрович</i>	106
<i>КЛІМОВА</i> <i>Галина Павлівна</i>	70	<i>СУКАЧОВА</i> <i>Ганна Павлівна</i>	247
<i>КРОТЮК</i> <i>Василь Андрійович</i>	37	<i>ТАГЛІНА</i> <i>Юлія Сергіївна</i>	167
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	85	<i>ФЕСУН</i> <i>Галина Стефанівна</i>	190
<i>КУЦ</i> <i>Галина Михайлівна</i>	147	<i>ШВИДКА</i> <i>Лідія Іванівна</i>	254
		<i>ШЕФЕЛЬ</i> <i>Сергій Вікторович</i>	63

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вичитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (дискета, CD);
- *анотацію* (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг з протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮАУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Time New Roman (кегль – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колоннитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

ЗМІСТ

Філософія

<i>Дзьобань О. П.</i> АКсіОЛОГічний ВИМір ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ (ЗВЕРТАЮЧИСЬ ДО ТОМАСА ГОББСА).....	3
<i>Мандрагеля В. А.</i> ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛіТИКА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ЄПБО), НАТО, США: ТРИКУТНИК ПАРТНЕРСТВА ЧИ КОНКУРЕНЦІЇ?.....	13
<i>Панфілов О. Ю., Савченко О. О.</i> ВИЩА ОСВІТА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ	20
<i>Левчук В. Г., Алексеєнко А. П.</i> ДУХОВНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦІЛІСНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СВІДОМОСТІ	28
<i>Кротюк В. А.</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ЯК РІЗНОВИД ФАШИЗМУ	37
<i>Громико О. В., Семенов С. С.</i> КОНСТРУКТИВНІ ТА ДЕСТРУКТИВНІ ПРОТИРІЧЧЯ У ВІЙСЬКОВИХ КОЛЕКТИВАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ «ДІДІВЩИНА»).....	43

Філософія права

<i>Максимов С. І.</i> МЕТОДОЛОГіЧНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ.....	53
<i>Шефель С. В.</i> ЕКОСОФІЯ ПРАВА ЯК ФОРМА ДІАТРОПіЧНОЇ МЕТОДОЛОГіЇ.....	63
<i>Клімова Г. П.</i> ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГіЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА КУЛЬТУРА»	70
<i>Калиновський Ю. Ю.</i> СОЦІАЛЬНІ САНКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ПРАВосВІДОМОСТІ У ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОМУ КОНТИНУУМІ.....	78
<i>Коваленко І. І.</i> ПРО ДЕЯКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	85
<i>Захарова В. О.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВРАХУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ЕКОПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	90
<i>Зінченко О. В.</i> СТОЛІПІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В РОСІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (АКТУАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ).....	97
<i>Селютін Д. О.</i> ПРАВА ЛЮДИНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	106

Політологія

<i>Полицук І. О.</i> ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ КОНТРОЛЮ ЗА ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ.....	116
<i>Денисенко І. Д.</i> КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ: ПРОБЛЕМИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ТА ДЕМАРКАЦІЇ.....	125
<i>Зимогляд В. Я.</i> МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКИ УПРАВЛІННЯ.....	131
<i>Максимова О. М.</i> СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ СТАБІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	137
<i>Куц Г. М.</i> КЛЮЧОВІ ІДЕЇ ЛІБЕРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН.....	147
<i>Романюк О. І.</i> ТРЕТЯ «ЗВОРОТНА ХВИЛЯ» ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ ВЖЕ ПОЧАЛАСЯ?.....	157
<i>Тягіна Ю. С., Зайдель М. І.</i> ВЕЛИКИЙ ПРИВАТНИЙ КАПІТАЛ У СТРУКТУРІ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ.....	167
<i>Головка І. В.</i> РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	172
<i>Моторнюк Т. М.</i> ВИБОРЧА КАМПАНІЯ БАРАКА ОБАМИ-08: ТРІУМФ ТЕХНОЛОГІЙ «НОВОГО ПОКОЛІННЯ».....	182
<i>Фесун Г. С.</i> МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА.....	190
<i>Джабер Наджим Абдулла аль-Темімі,</i> КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ ІРАКУ ...	202
<i>Караваєв В. С.</i> НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	210
<i>Боженко А. М.</i> PR-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК МЕТОД ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	221

Соціологія

<i>Погрібна В. Л.</i> ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІОЛОГІЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ЯК НОВОЇ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЇ.....	230
<i>Воднік В. Д.</i> СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	237
<i>Сукачова Г. П.</i> ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	247
<i>Швидка Л. І.</i> ВІД МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ ДО БІОЕТИКИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ.....	254
<i>Мягких В. Б.</i> ІННОВАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ОЧИМА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	261

<i>Маркозова О. О.</i> МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ І АНТИЦІННОСТІ УКРАЇНЦІВ: ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ	268
<i>Дзвіняк Д. Л.</i> ЕВОЛЮЦІЯ СІМ'Ї В КОНЦЕПЦІЇ Л. МОРГАНА	275
<i>Мамай Н. М.</i> СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	282

Наукове життя

НОВИЙ «ЛОЦМАН» У МОРІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ	291
НАШІ АВТОРИ	294
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	297
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	298

Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
Адреса: Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.)

Виготовлено у друкарні ФОП Шевчун О. М.
(057) 719-49-13

Для нотаток
